

HOOFDSTUK 7

De schepencommissie voor burenkwesties en het college van vredemakers

7.1 Inleiding

De Leidse overheid riep in het laatste kwart van de zestiende eeuw twee rechtbanken in het leven die voor zover bekend op dat moment uniek waren in de Republiek: de schepencommissie voor burenkwesties en het college van vredemakers. Laatstgenoemde rechtbank, opgericht in 1598, bestond uit twee schepenen en een burgemeester en was bedoeld voor de beslechting van kleine zakelijke en persoonlijke geschillen op allerlei gebied. Voortaan waren geschilvoerende partijen verplicht om hun zaak eerst aan het college van vredemakers voor te leggen. De vredemakers velden geen vonnis. Ze probeerden alleen de betrokkenen tot een akkoord te bewegen. Pas wanneer dit niet mogelijk bleek, mochten partijen een proces voor de civiele vierschaar beginnen.¹ Op deze manier functioneerde het college van vredemakers als een soort poortwachter, met het doel de vierschaar te ontlasten. Het idee hierachter zou volgens sommige historici zijn voortgekomen uit opvattingen over de Romeinse rechtspraak van de zogeheten Hollandse School, een groep toonaangevende hoogleraren aan de Leidse universiteit. Het Leidse college van vredemakers zou naar deze klassieke modellen zijn vormgegeven.²

Het is de vraag in hoeverre de invoering van het vredemakerscollege uitsluitend aan de invloed van enkele hoogleraren kan worden toegeschreven. Vijftien jaar ervoor was

¹ RAL, BLO, 16804/5. In Amsterdam zou volgens Bontemantel in 1598 ook een college van vredemakers zijn opgericht, maar hiervan zijn verder geen beschrijvingen bekend. De ordonnantie die hij weergeeft, lijkt op de Leidse vredemakerskeur, maar is opvallend weinig uitgewerkt. Het is niet duidelijk of het Amsterdamse college van vredemakers daadwerkelijk heeft gefunctioneerd (Bontemantel, *De regeering van Amsterdam II*, 453; Kernkamp, 'Regeering en historie', 51; vgl. Ten Raa, *De oorsprong van de kantonrechter*, 164-165).

² Ten Raa, *De oorsprong van de kantonrechter*, 192-193, 195; Van Assen, 'Vredemakers', 73. Vgl. Düll, *Das Zwölfstufengesetz*, 29, 71, 75. Van Assen baseert zijn stelling op de titel 'Mr' die door twee ondertekenaars van de eerste vredemakerskeur werd gevoerd. De twee schepenen zouden, zo veronderstelt Van Assen, colleges hebben gevolgd bij de hoogleraren Donellus, Bronkhorst of Tuning en hun ideeën hebben verwerkt in de vredemakerskeur. Ten Raa gaat in deze gedachtegang mee. Maar geen van de ondertekenaars van de keur kunnen worden teruggevonden in de lijst van studenten die tussen 1575 en 1630 in Leiden rechten hebben gestudeerd (Ahsmann, *Collegia en colleges*, 464-562). Ook het *Album Studiosorum* van de Leidse universiteit vermeldt hun namen niet.

al de commissie voor burenkwesties ingesteld. Deze had een vergelijkbare verzoeningstaak, maar dan op het gebied van erfscindingen, erfdiensbaarheden, uitzicht over het erf van de burenen, beplanting bij de grensscheiding en de afloop van water.³ De strijdende partijen mochten formeel pas een rechtszaak beginnen wanneer de verzoeningspoging van de commissie was mislukt. Het forum had dus net als het college van vredemakers een zogeheten preliminaire conciliatietaak en vormde een drempel voor de vierschaar. Donellus, wiens leerlingen aan de basis stonden van de Hollandse School, doceerde echter pas vanaf november 1579 in Leiden. De kans dat studenten van hem betrokken waren bij de totstandkoming van de keur op 'gebuer-questiën' is klein.⁴ Waarschijnlijker is dat de werkwijze van de schepencommissie aansluiting vond bij veranderingen in middeleeuwse gebruiken op het gebied van vredemaken die al eerder waren ingezet. Bij de totstandkoming van de vredemakerskeur kan het stadsbestuur vervolgens op ervaringen met de aanpak van burenkwesties hebben teruggegrepen.⁵

In dit hoofdstuk staan achtereenvolgens de activiteiten van de commissie voor burenkwesties en het college van vredemakers centraal. Literatuur hierover is nauwelijks voorhanden. Wel wordt in een aantal publicaties de regelgeving rond het college van vredemakers besproken, maar een analyse van de vredemakersboeken zelf ontbreekt tot nu toe. Dat is wel verklaarbaar. De vuistdikke boeken die de vredemakers hebben nagelaten zijn niet geïndexeerd, waardoor systematisch zoeken een uitermate tijdrovende klus is. Verder staan de geschillen slechts beknopt beschreven, waardoor niet altijd even duidelijk is waar ze over gingen. Toch geeft alleen al de hoeveelheid processen het belang van het forum aan. In de periode 1664-1668 behandelden de vredemakers het enorme aantal van drieëntwintigduizendzeshonderd zaken. Dat is veel meer dan alle zaken die in de archieven van de andere geschilbeslechtende instanties van Leiden zijn overgeleverd.⁶ Om dit cijfer enigszins in perspectief te zetten: de huidige kantonrechtbank in Leiden kreeg in 2003 iets minder dan zesenzestigduizend geschillen te verwerken.⁷

Het gebrek aan eerdere studies naar de commissie voor burenkwesties en het college van vredemakers maakt dat dit hoofdstuk een voornamelijk verkennend karakter heeft. Vragen die aan de orde komen zijn: Wat waren de procedures voor beide instellingen? Wie waren de geschilvoerende partijen? Wat was hun sociale status? Welke ge-

3 Het ging om kwesties die het burenenrecht betroffen. Dat is ontstaan om inbreuken te reguleren op het eigendom van een ander ten behoeve van het buuerf (de zogeheten erfdiensbaarheden). Vgl. De Smidt, *Rechtsgewoonten*, 20.

4 De studieduur bedroeg gemiddeld vier tot zes jaar (Ahsmann, *Collegia en colleges*, 255 (noot 141), 469-562). In hoeverre Donellus zelf betrokken was bij de ontwikkeling van de keur op de burenkwesties is niet duidelijk. Advisering van stadsbesturen bij de ontwikkeling van keuren behoorde in ieder geval niet tot de reguliere taken van hoogleraren (Otterspeer, W., *Groepsportret van een dame I*, 294-296, 319). Vgl. Eyssell, *Doneau*, 124, noot 377.

5 Vgl. par. 7.3.1. Zie verder Glaudemans, *Om die wrake wille*, 280-283; Van Herwaarden, *Administration of justice*, 16; Van Caenegem, *Strafrecht in Vlaanderen*, 304; Nortier, *Burgerlijk proces*, 106-108.

6 Alles bij elkaar, inclusief schattingen van aantallen kwesties in niet-overgeleverde boeken, behandelden de overige gerechtelijke en buitengerechtelijke fora zo'n twintigduizend zaken. De omvang van de mondelinge geschilbeslechting door personen of instellingen is in dit cijfer niet meegenomen.

7 In 2003 zijn er bij de sector kanton van de rechtbank 's-Gravenhage sector kanton locatie Leiden 12.314 zaken aangebracht. 6599 hiervan waren geschillen. De rest betrof voornamelijk familie- en verzoekschriftprocedures (bron: griffie rechtbank 's-Gravenhage sector kanton locatie Leiden).

schillen maakten zij aanhangig bij de vredemakers of de commissie voor burenkwesties? Hoeveel zaken werden door de schepencommissarissen afgedaan en hoeveel eisers spanden alsnog een proces aan voor de vierschaar? Wanneer gebeurde dat? Welke zaken kwamen niet tot een uitspraak? Welke betekenis hadden de genoemde instellingen voor de geschilvoerende partijen ten opzichte van de reeds besproken overige fora voor geschilbeslechting? De verschillende zaken in de archieven van beide instellingen worden gerubriceerd, gekwantificeerd, uiteengezet en vergeleken met andere gerechtelijke en buitengerechtelijke geschilbeslechtingsmogelijkheden.

De burenkwesties zullen voor de periode 1664-1668 volledig onder de loep worden genomen. Ten aanzien van de vredemakers moet een andere procedure worden gevolgd. Vanwege de grote hoeveelheid processen zijn alleen de zaken uit het jaar 1664 geanalyseerd. Dit jaartal is gekozen om in de dingboeken van de civiele vierschaar zoveel mogelijk appèlzaken te kunnen volgen. Door de aanpak zijn de conclusies vanzelfsprekend enigszins voorlopig van karakter. De bestudering van één jaar geeft desondanks een indruk van het instrumenteel gebruik van het forum en het soort geschillen waarvoor de vredemakers werden gemobiliseerd. Ook kan zo een globaal overzicht worden verkregen van het belang van de verschillende categorieën. Maar voordat de onderzoeksresultaten aan bod komen, volgt eerst een overzicht van de belangrijkste historische werken over het college van vredemakers.

7.1.1 Historiografie

Het Leidse college van vredemakers, in andere steden ook wel commissarissen van kleine zaken of politiemeesters genoemd, is voor het eerst uitvoerig beschreven in een artikel van G.J. van Assen uit 1851.⁸ Het stuk gaat in op de regelgeving en de wijzigingen die daarin werden aangebracht, hier en daar aangevuld met vergelijkingen met keuren uit andere plaatsen als Rotterdam en Enkhuizen. Zijdelings wordt ook de Leidse commissie voor burenkwesties aangestipt, maar Van Assen beperkt zich daarbij hoofdzakelijk tot de verschillen en overeenkomsten met regelingen uit zijn eigen tijd. Hij onderstreept dat de Leidse vredemakers bij het afdoen van de vele kwesties vooral gericht waren op het verenigen van de geschilvoerende partijen en het verlenen van betalingsuitstel. Verder heeft hij oog voor de latere bevoegdheid van vredemakers om geschillen met vorderingen tot een bepaalde eis zelf af te doen. Maar hoe die verschillende mogelijkheden zich tot elkaar verhielden, laat Van Assen in het midden. De vredemakersboeken zelf lijkt hij nauwelijks te hebben ingezien. De praktijk van het vredemaken blijft daardoor enigszins in nevelen gehuld.⁹

C.M.G. ten Raa doet ruim een eeuw later het werk van Van Assen min of meer over, zij het aanmerkelijk uitgebreider. Volgens Ten Raa was het Leidse college van vrede-

⁸ Joh. van der Linden schreef ruim vijftig jaar eerder ook over de Leidse vredemakers en deelde dit college in bij de 'mindere rechtbanken' die alle zaken vooraf dienden te onderzoeken 'eer dezelve voor schepenen gebragt mogen worden.' Hij besprak de instelling echter kort en bovendien onjuist door zich te baseren op het keurboek van 1658 en niet op de nieuwe vredemakerskeur van 1660 (Van der Linden, *Verhandeling over de judiciele practijc* I, 61,62).

⁹ Van Assen, 'Vredemakers', m.n. p. 78. In noten geeft Van Assen enkele voorbeelden uit de vredemakersboeken (noot m, s).

makers uniek in de Republiek. Het stond in zijn visie ook aan de basis van de Franse *juges de paix*. Uitsluitend in Leiden hadden de vredemakers de opdracht om in ieder civiel proces de geschilvoerende partijen te verzoenen. In andere steden mochten vredemakers alleen een scheidsrechterlijk oordeel vellen in civiele kwesties die niet verder gingen dan een bepaald bedrag, eventueel met de verplichting eerst op een schikking aan te sturen.¹⁰ Ten Raa baseert zich echter hoofdzakelijk op de keuren zoals die in de verschillende steden zijn uitgevaardigd. Net als Van Assen bekijkt hij nauwelijks hoe de regelgeving in de praktijk heeft uitgepakt. De vredemakersboeken lijkt hij alleen globaal te hebben doorgenomen; het aantal zaken dat hij voor de jaren zestig van de zeventiende eeuw opgeeft, is in ieder geval veel te laag.¹¹ Desondanks is zijn werk door de uitgebreide analyse van de verschillende keuren en zijn vergelijkingen tussen de verschillende steden uiterst nuttig voor onderzoekers die de lage rechtbanken nader willen bestuderen.

H.W. Roodenburg is de eerste historicus die de vredemakers niet op zichzelf bespreekt, maar de rechtbank beschouwt als één van de mogelijkheden die stedelingen hadden om met onderlinge conflicten om te gaan. Hij plaatst het vredemakerscollege in hetzelfde rijtje als de buurtheren, kerkenraden en notarissen. Roodenburg heeft met name aandacht voor de rol die de lage rechtbank speelde in het herroepen van beledigingen. Hij laat zien dat de vredemakers in Amsterdam, daar overigens 'commissarissen van kleine zaken' geheten, bij herroepingen van dezelfde formule gebruikmaakten die hij ook bij kerkenraden, buurtheren en notarissen tegenkwam: de *amende honorable*.¹² Maar hoe frequent dit verzoeningsritueel voorkwam en hoe vaak de verschillende instanties en personen bij beledigingen werden gemobiliseerd, laat hij in het midden. Wel roept hij op tot nader onderzoek.¹³

In het nu volgende zal eerst de commissie voor burenkwesties aan bod komen. Daarna volgt een uiteenzetting over de vredemakers en de geschillen die zij behandelden.

7.2 De commissie voor burenkwesties

7.2.1 Keuren op de burenkwesties

Als gevolg van de sterke bevolkingsgroei eind zestiende eeuw zag het stadsbestuur zich genoodzaakt om het rechtssysteem in de stad te stroomlijnen.¹⁴ Eén van de innovaties was de instelling in 1583 van een vaste commissie voor burenkwesties. Dit forum werd

¹⁰ Ten Raa, *De oorsprong van de kantonrechter*, m.n. p. 176.

¹¹ Idem, 209. Ten Raa komt uit op gemiddeld 2200 zaken tussen 1640 en 1680.

¹² Roodenburg, 'Reformierte Kirchengucht', 148. Vgl. Idem, 'De notaris en de erehandel', 368; Idem, *Onder censuur*, 247-248. Voor de *amende honorable*: zie verderop bij de bespreking van beledigingen (par. 7.4.1). De Amsterdamse commissie van kleine zaken werd overigens in de loop van de zeventiende eeuw ontlast door de kamer van zeezaken en de commissarissen van huwelijkse zaken die na 1654, naast echtelijke problemen, ook oordeelden over beledigingen, vechtpartijen en dreigementen. Na 1674 kwamen hier geschillen over daghuren en arbeidsloon bij (Kernkamp, 'Regeering en historie', 51-52).

¹³ Roodenburg, 'Eer en oneer', 145.

¹⁴ Zie introductie bij de 'Burgelycke keuren mit alle de veranderingen' van 1583: RAL, BLO, 15271pf (vgl. Van Maanen, *Leidse keurboeken*, 1). Zie ook RAL, SAIL, inv.nr. 10, dat dezelfde introductie heeft. Vgl. Koppenol, *Leids heeld*, 38 noot 96.

gevormd door de zogeheten schepenmeesters, een schepenpaar dat elk kwartaal een andere samenstelling had en zich naast de burenkwesties met volontaire rechtspraak bezighield. Buren die ruzie hadden over erfscheidingen en -dienstbaarheden moesten hun problemen voortaan eerst aan de commissie voorleggen. De schepenmeesters kwamen op uitnodiging van de verzoekende partij, de rekwirant, ter plaatse om poolshoogte te nemen en hoorden beide burenen aan. Vervolgens probeerden ze de partijen te verzoenen. Dat kon door zélf te bemiddelen of door de betrokkenen voor arbitrage te verwijzen naar rooimeesters, dat waren bouwlieden in dienst van de stad die toezagen op naleving van de bouwvoorschriften.¹⁵ Voorheen waren burenkwesties een zaak van de vierschaar. Schout en schepenen bekeken de plek in kwestie en deden in overleg met de burenen uitspraak.¹⁶ Na invoering van de nieuwe keur kwam de rechtbank pas in beeld wanneer de twee aangewezen schepenmeesters er niet in geslaagd waren om overeenstemming te bereiken. De eiser kreeg dan toestemming om zijn geschil aan de vierschaar voor te leggen. Vervolgens werd grotendeels de oude procedure gevolgd. Schout en schepenen namen de situatie in ogenschouw en velden een oordeel. Wie zich tijdens het proces liet gaan en begon te schelden, kon een boete van vierentwintig stuivers tegemoet zien. De proceskosten kwamen voor rekening van de verliezer.¹⁷

In 1658 bracht het stadsbestuur enkele wijzigingen aan in de keur op de burenkwesties. De eerste betrof de registratie van de geschillen. Bepaald werd dat de griffier van de stad de kwesties nauwkeurig moest aantekenen in een apart register. De aanleiding hiervoor is niet helemaal duidelijk. Vermoedelijk dateert de aanpassing al van eind zestiende eeuw. Vanaf 1597 zijn de burenkwesties steeds bijgehouden en zeker tussen 1646 en 1671 is de reeks onafgebroken.¹⁸ De tweede wijziging was de invoering van een kostendrempel. Wanneer de betrokken burenen zich door de schepenmeesters lieten verzoenen, betaalden zij voortaan gezamenlijk dertig stuivers voor de onkosten van de schepenen en de griffier en twee stuivers voor de bode. Bleef een schikking achterwege, dan kwamen de kosten volledig voor rekening van de eiser. Die kon deze dan later, in het vervolgproces voor de vierschaar, terugvorderen op de gedaagde. De maatregel betekende een hele verandering. Tot dan toe was verzoening door de schepencommissie kosteloos en betaalde de verliezer alleen wanneer 'de weg tot justitie geopend' moest worden.¹⁹

¹⁵ Vgl. De Baar, 'Openbare werken', 33vv.

¹⁶ Hamaker, *Middeleeuwse keurboeken*, keurboek 1406, 1.14; keurboek 1450, 1.15; keurboek 1508, 1.2.1; keurboek 1545, 3.1.14. Vgl. Nortier, *Burgerlijk proces*, 106-107.

¹⁷ AL, SAII, inv.nr. 9, p. 94. De burenen worden niet meer genoemd in de keur van 1583.

¹⁸ Burenkwestieboek A begint met: 'Register beroerende de royinge ende andere gebuyrquestiën naer uytwyzen d'ordonnantien op 't stuc van de royinge gemaect, begonnen in november anno zevenentnegentich by tyden van Jan van Hout, secretaris'. In de aflezingsboeken zijn voor de jaren negentig van de zestiende eeuw geen wijzigingen aangetroffen in de keur op de burenkwesties.

¹⁹ RAL, SAII, inv.nr. 12, p. 264.

7.2.2 Burenkwesties 1664-1668

In de onderzochte periode kregen de schepenmeesters zevenenveertig burenkwesties voorgelegd. Dat zijn er fors minder dan tien jaar eerder, toen tussen 1654 en 1658 zevenentachtig geschillen in het burenkwestieboek werden genoteerd. Maar ook dat aantal is aanmerkelijk lager dan de hoeveelheid kwesties in het eerste deel van de reeks. Daarin werd de schepencommissie tussen 1597 en 1605 maar liefst tweehondervierennegentig keer ingeschakeld bij problemen tussen burenen. De daling heeft mogelijk te maken met de in 1658 opgeworpen kostendrempel, die ontmoedigend kan hebben gewerkt. Daarnaast lijkt de afname de terugloop van de woningnood in de stad te volgen, zoals die tot uitdrukking komt in de huurprijs. Die steeg tot 1654 flink. Daarna zette een daling in, parallel aan de teruglopende immigratie. Vervolgens bleven de huren een tijd constant, waarna, ten tijde van de voltooiing van de stadsuitleg van 1659-1664, de prijzen opnieuw zakten.²⁰

Tabel 7.1 Aantallen burenkwesties (1664-1668) in absolute getallen en procenten.

Jaar	N	%
1664	16	34
1665	7	15
1666	6	13
1667	8	17
1668	10	21
Totaal	47	100

Bron: RAL, ORA, inv.nr. 48 G (1646-1671).

Het meest werden de schepenmeesters voor burenkwesties ingeschakeld bij conflicten over erfscheidingen en verbouwingen die op de grens van twee erven plaatsvonden. Zo hadden twee burenen ruzie gekregen omdat de ene met het bouwen van een nieuw deel aan zijn huis het uitzicht van de andere had benomen. De keuren waren hierover duidelijk: de lichtval door ramen mocht niet 'onbuurlijk' worden belemmerd. De gedupeerde riep er de schepenen bij en die kwamen met partijen overeen dat de beklagde óf zijn aanbouw iets zou verleggen óf van vensters zou voorzien. De buurman koos voor de laatste optie.²¹ Wanneer muren verplaatst moesten worden, verwezen de schepenmeesters stevast naar de rooimeesters die vervolgens tussen de burenen bemiddelden.²² Bouwactiviteiten gaven ook moeilijkheden wanneer ze de stabiliteit van het naastgelegen huis in gevaar brachten. Dat kon gebeuren wanneer burenen muren deel-

²⁰ Tegen 1669 dreigde echter weer een krappe woningmarkt te ontstaan (Van Maanen, 'Stadsbeeld en ruimtelijke ordening', 27). Vgl. Van der Wiel, *Leidse wevershuisjes*, 52-54; De Jonge & De Lange, *Benarde veste*, 163-169; Van Oerle, *Leiden binnen en buiten de stadsvesten*, 437; Posthumus, *Geschiedenis van de Leidse lakenindustrie III*, 978, 1006-1008.

²¹ RAL, SAII, inv.nr. 12, p. 179; RAL, ORA, inv.nr. 48 G (28-7-1665).

²² Zie bijvoorbeeld RAL, ORA, inv.nr. 48 G (13-5-1666). In dit geval is het resultaat van de bemiddeling bekend omdat de burenen een notariële verzoeningsovereenkomst hebben laten optekenen (zie RAL, ONA, inv.nr. 778, nr. 219 (15-7-1666)).

den. Wie tegen een zijmuur van zijn buurman wilde aanbouwen, moest deze voldoende verstevigen en van een goede afwatering voorzien.²³ Ook moest soms een financiële compensatie worden betaald, zo blijkt uit het burenkwestieboek. Doctor Coolevelt mocht pas van de muur van zijn buurman gebruikmaken als hij niet alleen een extra halfsteense muur plaatste en voor een goot zorgde, maar ook nog eens zestig gulden neertelde ter compensatie.²⁴ In het geval van Louis du Mortier is echter geen geldbedrag genoemd. Hij was van plan om zijn bouwvallig geworden huis te versterken. Voorwaarde was wel dat buurman Cornelis Huijgensz. van Swanenburch meedeed en zijn zijmuur met inachtneming van de keuren ondersteunde. Cornelis voelde daar weinig voor, maar na tussenkomst van de schepenen toonde hij zich toch bereid om 'in alle geëerblijvendheid' aan de bouwplannen mee te werken.²⁵

Tabel 7.2 Onderverdeling burenkwesties (1664-1668) in personen (T) mannen (M) en vrouwen (V) en aantal zaken (N). Tussen haakjes staat het aantal vervolgzaken in deze rubriek.

Categorie	Personen 1664-1668						Zaken	
	Rekwirant			Gerekwireerde			N	%
	M	V	T	M	V	T		
Erfscheidingsen ed.	14	2	16	14	0	14 ²⁶	16 (1)	34
Waterafvoer	12	1	13 ²⁷	8	1	9 ²⁸	15	32
Raam	9	3	12	11	0	11 ²⁹	12	26
Overig	2	1	3	2	0	2 ³⁰	3	6
Onbekend	1	0	1	0	0	0 ³¹	1	2
Totaal	38	7	45	35	1	36	47 (1)	100

Bron: RAL, ORA, inv.nr. 48 G (1646-1671).

De afloop van water is de tweede belangrijke categorie burenkwesties. Onder dit kopje zijn geschillen over riolen, goten en de plaats waar hemelwater van een gebouw valt, gegroepeerd. Het meest werd geklaagd over goten; acht keer om precies te zijn. Met behulp van deze bovengrondse afvoeren werd regenwater opgevangen en geloosd. Het was de bedoeling dat het water in een zogeheten 'ozendrop' uitkwam, een ruimte tussen de huizen van waar het hemelwater naar de grachten weg kon lopen. Maar sommige huiseigenaren zagen er geen been in om de goot te laten uitkomen op het dak van

²³ RAL, SAIL, inv.nr. 12, p. 178. Vgl. het oordeel van de rooimeesters in de zaak van Claes Jansz. Clappecluijs en timmerman Johannes van der Gaess, die beiden oplegden een scheidsmuur te verankeren en samen te onderhouden (RAL, ORA, 48 G (15-10-1665)).

²⁴ RAL, ORA, inv.nr. 48 G (3-6-1668).

²⁵ Idem (26-3-1668).

²⁶ In 2 zaken bestaat de tegenpartij uit erfgenamen.

²⁷ In 2 zaken is sprake van een onbekend aantal eisers (resp. bewoners van een steeg en het kleermakersgilde).

²⁸ In 5 gevallen is de tegenpartij niet genoemd; in 1 zaak is sprake van de kinderen van iemand.

²⁹ In 1 zaak is een brouwerij de tegenpartij.

³⁰ In 1 zaak is sprake van de kinderen van iemand.

³¹ De tegenpartij is niet genoemd.

hun burenen.³² Ook ontstonden moeilijkheden wanneer een goot die over meerdere erven liep, verstopt raakte. Wie draaide dan op voor de reparatie? De schepenmeesters spraken in één geval met de burenen af dat zij de kosten van het onderhoud aan de goot zouden delen.³³ In een andere kwestie kwamen de kosten volledig voor rekening van degene wiens water door de goot werd afgevoerd. In dit laatste geval liep de goot ook over de buitenmuur van de burenen die door de verstopping wateroverlast in de woning hadden.³⁴ Maar soms wezen de betrokkenen de verantwoordelijkheid voor het onderhoud af en zagen de schepenen geen andere mogelijkheid dan het toelaten van een proces.³⁵

Riolen gaven zo mogelijk een nog grotere overlast, niet in de laatste plaats vanwege de stank. Het secreet van vroedschapslid Frans van Cingelshouck mondde na een verbouwing uit op het straatje van Johannes de Raeij, hoogleraar filosofie. Frans meende blijkbaar dat dat een goede manier was om zijn rommel naar de gracht te leiden. Johannes dacht daar anders over en riep er de schepenmeesters bij. Besloten werd dat beide partijen hun zaak aan de schepenen verbleven, dat wil zeggen dat ze zich zouden neerleggen bij hun uitspraak. Daarop hoorden de schepenmeesters beide partijen en andere burenen. Uiteindelijk oordeelden ze dat Frans zijn riool zou overwelden, waardoor er geen troep meer op van het straatje van de hoogleraar zou belanden.³⁶ Riolen konden ook onder huizen doorlopen. Wanneer ze dan door een verstopping overliepen, was de ergernis compleet.³⁷ De afvoer van Joost Mutschenbroeck veroorzaakte problemen omdat hij te dicht langs de kelderkeuken van zijn buurman liep. De lucht was er niet te harden. De schepenen verwezen beide partijen ter arbitrage naar rooi-meesters. Die bepaalden dat Joost een nieuwe afvoer moest aanleggen. Deze zou voor tweederde door de buurman betaald moeten worden. Beide burenen stemden hiermee in en bleven 'goede vrunden', zo vermeldt het burenkwestieboek.³⁸

Werd hiervoor geconstateerd dat burenen de bouw van muren aanvochten die het uitzicht belemmerden, de derde categorie wordt gevormd door klachten over de aanleg van vensters die juist uitzicht boden op het naastgelegen erf. Zo had Jan Barent van Olphen een groot raam geplaatst, waardoor hij voortaan uitkeek op de binnenplaats en de zomerkeuken van ketenpapper Jan van Ant. De vrouw van Jan van Ant beklagde zich daarover bij de schepenmeesters. Afgesproken werd dat de buurman een ijzeren traliewerk voor zijn raam zou plaatsen en dat beide partijen voortaan goed 'gebuurschap' zouden houden.³⁹ In een soortgelijke kwestie kwamen de schepenen overeen dat de beklagde het raam altijd gesloten moest houden.⁴⁰ Koopman Abraham Denijs pro-

32 Niemand mocht zijn hemelwater buiten zijn eigen erf laten vallen, tenzij met toestemming van zijn burenen (RAL, SAIL, inv.nr 12, p. 178). RAL, ORA, inv.nr. 48 G (16-8-1667; 17-11-1667; 4-6-1668). Over goten zie verder: Smit, *Leiden met een luchtje*, 38, 39.

33 RAL, ORA, inv.nr. 48 G (19-3-1664).

34 Idem (16-7-1664).

35 Idem (13-5-1664). De zaak is niet opgenomen in de dingboeken voor grote zaken.

36 Idem (11-5-1667).

37 Idem (16-2-1664).

38 Idem (21-8-1664).

39 De vrouw klaagde ook over de goot van Jan Barent van Olphen die op haar dak uitkwam. De goot moest worden verlegd (Idem (3-11-1667). Vgl. Idem (4-9-1665; 31-10-1665; 15-9-1668))

40 Idem (12-7-1668).

beerde op eigen houtje van ongewenste vensters van zijn buurvrouw af te komen door ze in te slaan en te betimmeren. De schepenmeesters legden beide partijen op om voor een vastgestelde datum tot overeenstemming te komen over de ramen. Of dat ook gebeurde, is niet in het burenkwestieboek genoteerd.⁴¹

In de onderzochte periode lukte het de schepenmeesters in veertig procent van de burenkwesties om de strijdende partijen direct te verenigen. Iets meer dan twintig procent van de geschillen kon worden bijgelegd door middel van arbitrage. De helft daarvan verwezen de schepenen naar rooimeesters, in de overige zaken traden zij zelf als scheidsman op. Dertig procent van de burenkwesties eindigde in een toestemming voor een vervolgprocedure. Het is niet duidelijk wat er daarna gebeurde. Werd de rechtszaak, waarbij schout en schepenen zich ter plaatse informeerden, opgetekend in het dingboek van grote zaken? Daar lijkt het niet op. Vrijwel geen van de burenkwesties die voor een juridisch vervolg in aanmerking kwamen, konden in de dingboeken worden teruggevonden. Slechts één zaak dook in de onderzochte periode in beide archieven op. Hierbij ging het echter niet om een inhoudelijke behandeling van dezelfde zaak, maar om een oproep van de rekwirant aan zijn buurman om óf een rechtszaak tegen hem te beginnen óf 'eeuwig te zwijgen'. De aansporing leidde vervolgens niet tot een nieuwe rechtszaak.⁴² Mogelijk zijn dus de vervolgprocedures na burenkwesties niet overgeleverd. Maar het is ook denkbaar dat betrokken partijen voor een rechtszaak terugschrokken. Een verzoening bracht burenen tot elkaar en leverde hen beide vaak voordeel op. Een gerechtelijk vonnis zou maar één partij in het gelijk stellen.⁴³

De rekwiranten en gerekwireerden in de burenkwestieboeken behoorden vrijwel allen tot de mannelijke bovenlaag van de Leidse bevolking; de weinige geregistreerde vrouwen waren op één na weduwe. Een duidelijk teken dat de man als hoofd zijn huishouden naar buiten toe vertegenwoordigde en verdedigde. Bovendien beheerde de man de boedel. Hij had er ook als enige het beschikkingsrecht over.⁴⁴ Daar waar beroepsgegevens zijn overgeleverd, blijkt het steeds te gaan om huiseigenaren uit de hogere middenklassen. Onder hen bevonden zich een lid van de vroedschap, een hoogleeraar, een predikant, een *doctor medicinae*, een chirurgijn, een zilversmid, een brouwer en meerdere kooplieden, notarissen en ververs. Ook een blik in de belastinggegevens van 1674 leert dat de betrokkenen een relatief hoge sociale status hadden. Gemiddeld bedroeg de aanslag voor de tweehonderdste penning van de rekwiranten ruim vijftig gulden. Dat duidt, met enige slagen om de arm, op een vermogen van iets minder dan negenduizend gulden. Van de gerekwireerden zijn minder belastinggegevens bekend. Maar uit wat wel beschikbaar is, blijkt ook deze groep over een behoorlijk vermogen te beschikken.⁴⁵

41 Idem (16-10-1668).

42 Idem (15-10-1665); RAL, ORA, inv.nr. 44 F, p. 248v (9-12-1665).

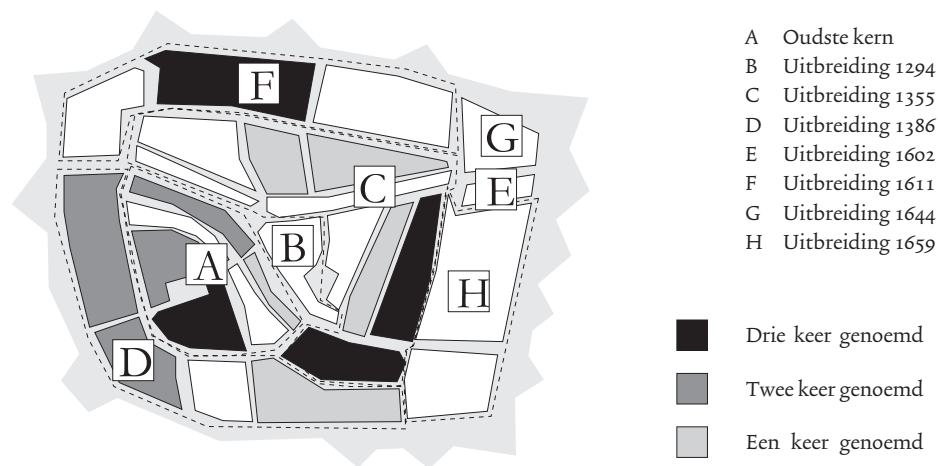
43 Zie o.m. Glaudemans, *Om die wrake wille*, 27; Castan, 'Arbitration of disputes', 226, 253; Roberts, 'The study of dispute', 12-13.

44 Van Leeuwen, *Het Rooms-Hollands-Regt*, II, 7, p. 108.

45 Van de rekwiranten is 40% terug te vinden in de digitaal toegankelijke belastingcoheren van 1674 (Peltjes, *Leidse lasten*); van de gerekwireerden is dat 13%. De belastinggegevens leveren voor deze laatste een gemiddelde aanslag van 89,5 op, wat neerkomt op een geschat vermogen van 15.000 gulden.

De partijen die de schepenmeesters voor burenkwesties inschakelden, woonden met name in de oudste kern en de veertiende-eeuwse uitbreidingen van de stad. Ook de groeiende groep rijken binnen de Waalse gemeenschap, hoofdzakelijk woonachtig in de uitbreiding van 1611, wist de weg naar de commissie voor burenkwesties te vinden. De verhoudingsgewijs minder welvarende midden-zeventiende-eeuwse ring, leverde in de onderzochte periode nauwelijks zaken op.⁴⁶ Natuurlijk gaat het om een momentopname. Maar uit de beschikbare gegevens blijkt wel dat de mate van woondichtheid niet de enige bepalende factor was voor het inschakelen van de commissie voor burenkwesties. De uitbreiding van 1659 had een woondichtheid van vijfenzestig huizen per hectare, veel hoger dan die in de andere wijken op dat moment.⁴⁷ Er woonden echter vooral wevers, spinners en andere textielarbeiders.⁴⁸ De meeste midden- en hoge inkomens van de stad woonden in de middeleeuwse stad. Daar was in de loop van de zeventiende eeuw door het smaldelen van woningen ook een hoge woondichtheid ontstaan. Het verschil was dat de bewoners van deze wijken in tegenstelling tot die in het oosten van de stad bij problemen vaker de schepenmeesters voor burenkwesties wisten te vinden.⁴⁹

Figuur 7.1 Overzicht van de frequentie waarmee de Leidse bonnen worden genoemd in het register van de burenkwesties (1664-1668). De adresgegevens zijn afkomstig van 39 van de 47 burenkwesties.

Bron: RAL, ORA, inv.nr. 48 G.

⁴⁶ De bonnen die de zeventiende-eeuwse ring vormden, staan allemaal in de onderste helft van de lijst met de gemiddelde aanslag voor de tweehonderdste penning (Peltjes, *Leidse lasten*, 12,22).

⁴⁷ Van Maanen, 'Stadsbeeld en ruimtelijke ordening', 27; Oerle, *Leiden binnen en buiten de stadsvesten*, 434.

⁴⁸ Van der Wiel, *Leidse wevershuisjes*, 51,52; Taverne, *In het land van belofte*, 231.

⁴⁹ Van Maanen, 'Stadsbeeld en ruimtelijke ordening', 27; Sluijter & Schmidt, 'Sociale verhoudingen', 116,117; Tjalsma, 'Een karakterisering van Leiden', 41.

De commissie voor burenkwesties was al met al succesvol in het verzoenen van geschillen. In bijna tweederde van de kwesties zagen de schepenmeesters mogelijkheden om een oplossing te bereiken of om partijen naar arbiters te verwijzen. Het forum was echter vooral toegankelijk voor de meer welgestelde huiseigenaren. Het is de vraag hoe bereikbaar het college van vredemakers was, dat zich formeel over alle civiele rechtsvorderingen moest buigen.

7.3 Het vredemakerscollege

7.3.1 Ontwikkeling van het vredemakerscollege 1600-1700

Na de commissie voor burenkwesties was de oprichting van het college van vredemakers een volgende stap van de Leidse overheid om de Leidse civiele vierschaar te ontlasten. Tot dan toe werden burgerlijke rechtsvorderingen behandeld door de voltallige schepenbank.⁵⁰ In 1598 veranderde dit. Voortaan moesten alle civiele zaken in eerste aanleg aan een commissie van twee schepenen en een burgemeester worden voorgelegd. Dit college van vredemakers onderzocht de geschillen en probeerde de betrokken partijen te verzoenen, of in geval van schulden een betalingsregeling te treffen.⁵¹ Daarvoor moesten de vredemakers zich 'ten uiterste' inspannen en alle mogelijke middelen aanwenden. Pas wanneer het college geen akkoord wist te bereiken, mochten de geschilvoerende partijen een proces voor de vierschaar beginnen. De rechtbank werkte dus als een filter. Alleen kleine overtredingen die door de schout werden vervolgd, belastingzaken en burenkwesties vielen buiten de bevoegdheid van de nieuwe rechtbank.⁵²

Het college van vredemakers kreeg een relatief laagdrempelig karakter. Alleen de vergoeding voor de bode werd in rekening gebracht; in 1598 was deze vastgesteld op één stuiver. Om de proceskosten in de hand te houden, werkten de vredemakers zo efficiënt mogelijk. Geschilvoerende partijen dienden mondeling te procederen en mochten geen procureurs inhuren. Na afloop van de zaak kreeg de eiser direct een akte mee. De snelheid werd verder gewaarborgd door maar een beperkte tijd te reserveren voor het afhandelen van de kwesties. De vredemakers vergaderden iedere maandag en vrijdag tussen twee en vier uur 's middags in de schepenkamer. Wel bepaalde het stadsbestuur dat ze indien nodig langer moesten doorwerken.⁵³ Beklaagden konden tot

⁵⁰ Osinga & Gelinck, *Kenningboek der stad Leiden*, 3-4, 9; Nortier, *Burgerlijk proces*, 50; Orlers, *Beschrijvinge der stad Leiden*, 625-626.

⁵¹ RAL, BLO, 16804/5, art. 3 en 4.

⁵² Idem, art. 1,7,11. Voor burenkwesties (zie het eerste deel van dit hoofdstuk) en belastingzaken bestonden al aparte gespecialiseerde rechtbanken. De schepencommissie voor de zogeheten gemeenlandsmiddelen was opgericht in 1577 en boog zich uit naam van de Gecommitteerde Raden over problemen rond belastingen op consumptie en gebruik van goederen en diensten uit zowel Leiden als de dorpen daaromheen. In 1580 kwamen daar de commissarissen van de echtzaken bij, bestaande uit twee schepenen (vanaf 1626 drie). Later, in 1652 werd nog een commissie van drie schepenen opgericht die toezicht moest houden op onbeheerde boedels. Gevolg van deze reorganisaties was dat de schepenen, ondanks de toenemende omvang en complexiteit van de stad, zoveel mogelijk bestuurstaken konden blijven vervullen zonder dat het aantal schepenen hoefde te worden uitgebreid. Zie Groenveld & De Jongste, 'Bestuur en beleid' 57; Blok, *Geschiedenis eener Hollandsche stad III*, 171.

⁵³ Na 16.00 uur mocht het vredemaken met twee commissarissen worden voortgezet, wanneer één van de drie weg moest wegens dringender zaken (artikel 8).

maximaal een uur voor de rechtszitting worden gedaagd. Lieten ze verstek gaan, dan kreeg de eiser zonder meer toestemming zijn zaak voor de hogere civiele vierschaar te vervolgen. De afwezige tegenpartij werd onverbiddelijk in gebreke verklaard, waardoor hij voor de kosten opdraaide.⁵⁴

Het Leidse stadsbestuur borduurde met het college van vredemakers voort op de werkwijze van de hiervoor besproken commissie voor burenkwesties. Die moest ook proberen de strijdende partijen te verzoenen alvorens zij een rechtszaak bij de civiele vierschaar konden beginnen. Dit principe van deëscalatie lijkt te zijn afgeleid van het vredemaken waarmee men in de middeleeuwen partijen tot verzoening bewoog om een vete of gerechtelijke vervolging te voorkomen. Middeleeuwse vredemakers, vaak schouten, schepenen, burgemeesters en leden van de vroedschap, konden partijen vrede 'opleggen' bij doodslag en andere gewelddadigheden. De betrokkenen werden dan opgesloten en pas weer vrijgelaten wanneer zij een akkoord hadden gesloten of zich hadden onderworpen aan de beslissing van zelf gekozen arbiters. Daarnaast hadden stedelingen de mogelijkheid om tegenstanders te gijzelen bij schade, schulden en beledigingen waarna schout en schepenen beide partijen moesten verzoenen.⁵⁵ In de tweede helft van de zestiende eeuw verdween in Leiden het vredeleggen bij delicten en misdrijven. In andere plaatsen bleef dit gebruik langer bestaan, soms tot in de achttiende eeuw.⁵⁶ Tot slot bestond nog tot zeker het einde van de zestiende eeuw de mogelijkheid om schepenen bij lopende civiele processen te laten bemiddelen waardoor een gerechtelijk eindvonnis achterwege kon blijven.⁵⁷

In de loop van de zeventiende eeuw werd de vredemakerskeur op onderdelen gewijzigd. De nog altijd toenemende civiele processen noopten het stadsbestuur tot het steeds verder ontlasten van de civiele vierschaar. Vanaf 1651 beperkten de vredemakers zich niet langer tot het verzoenen van geschilvoerende partijen. Bij rechtsvorderingen tot twintig gulden kon het college nu ook een scheidsrechterlijk oordeel uitspreken. Een appèl hiertegen was niet mogelijk.⁵⁸ In 1654 en 1660 werd deze nieuwe bevoegdheid uitgebreid naar eisen tot respectievelijk vijftig en honderd gulden. Beledigingen vielen overigens steeds buiten deze regeling; dergelijke ernstige zaken konden zo doende, als het college de betrokken partijen niet wist te verzoenen, voor de vierschaar

⁵⁴ RAL, BLO, 16804/5, art. 10 en 11.

⁵⁵ Zie Hamaker, *Middeleeuwse keurboeken*, keurboek 1406, boek 4, nr. 24; keurboek 1450, boek 4, nr. 29 en keurboek 1545, boek 5, art. 27. Voor de middeleeuwse vredemakers, zie Glaudemans, *Om die wrake wille*, 310-318, 326-327; Van Caenegem, *Strafrecht in Vlaanderen*, 243-250, 270-306. Vgl. Van Herwaarden, *Administration of justice*, 8-9.

⁵⁶ Onder meer Oudewater kende in 1753 nog bepalingen over vredeleggen, inliggen en vredebraak (Keurboek Oudewater 1753, art. 226-232; met dank aan C.N.W.M. Glaudemans). Hoe de geschetste ontwikkeling zich in Leiden precies heeft voltrokken kan niet goed meer worden achterhaald. De zoenboeken houden in 1576 op, terwijl de vredemakersboeken in 1599 beginnen. Vgl. De Waardt, 'Feud and atonement', 37.

⁵⁷ Dit gebeurde aan de 'groene schijf', de ronde tafel waaraan de schepenen normaal gesproken beraadslagingen hielden. Partijen die verweekeld waren in een zogeheten kenningprocedure kregen de gelegenheid hun zaak informeel te verdedigen (Nortier, *Burgerlijk proces*, 49, 107; RAL, ORA, inv.nr. 41 B, p. 84 (22-3-1451)). Vgl. Hamaker, *Middeleeuwse keurboeken*, aanhangsel bij keurboek 1508 V.2.27 (9-3-1540). Lamet suggereert een zeker verband tussen de introductie van het vredemaken nieuwe stijl en het verdwijnen van de aloude kenningprocedure (Lamet, *Men in government*, 95, 96, 120).

⁵⁸ RAL, BLO, 16807pf., art. 13.

worden vervolgd.⁵⁹ In 1658 stelde het stadsbestuur een aparte limiet in voor geschillen over huurachterstand en andere huurkwesties. De vredemakers mochten in alle eisen onder de honderdtwintig gulden een scheidsrechterlijk oordeel vellen; al snel werd deze grens verhoogd naar tweehonderd gulden.⁶⁰ Verder bepaalde het stadsbestuur dat gedaagden als ze niet voor de vredemakers verschenen nog een keer gedagvaard moesten worden voordat het college de vordering van de eisers geheel toewees óf, wanneer de vordering zijn bevoegdheid te boven ging, toestemming gaf tot verder procederen. De kosten voor het inhuren van de bode werden verhoogd tot twee stuivers voor zaken met rechtsvorderingen onder de vijftig gulden en drie stuivers voor alle eisen die hoger uitvielen.⁶¹ Gedaagden die verstek lieten gaan, dienden een boete van acht stuivers te betalen die ten goede kwam aan de onderschouten en de armen in de stad.⁶² Tot slot kregen de vredemakers de mogelijkheid om geschilvoerende partijen tegen een kleine vergoeding door te verwijzen naar arbiters of 'goede mannen'.⁶³

Daarnaast probeerde het stadsbestuur de afhandeling van civiele zaken in het algemeen te versoepelen. Zo bepaalde het in 1658 dat de vredemakers ook gedurende de dagen waarop normaal gesproken geen rechtszittingen plaatsvonden gewoon moesten doorwerken.⁶⁴ In oktober 1668 kwam er zelfs nog een derde zittingsdag bij. Voortaan vergaderde het college op maandag, woensdag en vrijdag.⁶⁵ De aanhoudende groei van het aantal rechtszaken maakte een fatsoenlijke afwikkeling blijkbaar onmogelijk. Bovendien verloren de geschilvoerende partijen er teveel tijd door. In 1660 probeerde de Leidse overheid de civiele procesgang verder te versnellen. Het werd mogelijk om zaken die onverzoeikbaar bleken of die de bevoegdheid van de vredemakers te boven gingen – en waarbij de gedaagde ook na twee dagvaardingen was weggebleven – gelijk door te schuiven naar de vierschaar. De toestemming om de zaak voor de schepenbank te vervolgen, kon dus achterwege blijven. Een en ander betekende overigens niet dat de vordering door de vredemakers nog dezelfde zitting in een rolprocedure werd afgehandeld. De vredemakersboeken bevatten daar geen aanwijzingen voor. In het dingboek van grote zaken van 1664 kan maar één proces worden gevonden dat diezelfde dag ook voor de vredemakers had gediend.⁶⁶

⁵⁹ Idem, 16808pl; Groot Placaet-boeck IV, p. 477, art. 14.

⁶⁰ RAL, SAII, inv.nr. 12, p. 255, art. 15; Groot Placaet-boeck IV, p. 477, art. 15. De gemiddelde huurprijzen in Leiden bedroegen in die jaren zo'n vijftig tot honderd gulden per jaar (Posthumus, *Geschiedenis van de Leidse lakemindustrie* III, 1008).

⁶¹ RAL, BLO, 16808 pl.

⁶² RAL, BLO, 16807p., art. 10. Blijkbaar was het ondertussen gebruikelijk geworden dat één van de plaatsvervaarders van de schout tijdens de zittingen van het college van vredemakers de orde handhaafde en toezag op de uitvoer van het vonnis. In de allereerste vredemakerskeur worden de substituutschouten niet genoemd (vgl. RAL, SAII, inv.nr. 1073, art. 2,3).

⁶³ Een renvooi kostte 4 stuivers (RAL, SAII, inv.nr. 12, p. 255, art. 19).

⁶⁴ RAL, inv.nr. 12, p. 255vv, art. 8. De dagen waarop geen rechtszittingen plaatsvonden, waren van kerstavond tot en met de maandag na Driekoningen, van de donderdag voor Pasen tot en met de dinsdag na Pasen, van Hemelvaartdag tot en met de dinsdag na Pinksteren en van 1 tot en met 21 augustus.

⁶⁵ RAL, inv.nr. 12, ingelege ampliatie op p. 259. Dit leidde tot een kleine afname van het aantal processen per zitting. In december 1667 behandelden de vredemakers 274 zaken in 7 zittingen van gemiddeld vijf uur (dat wil zeggen 8 zaken per uur). In december 1668 waren dat 335 kwesties in 10 zittingen van gemiddeld 6 uur (6 zaken per uur). In het topjaar 1664 waren dat nog 421 zaken in 8 zittingen van 6 uur (9 zaken per uur).

⁶⁶ Groot Placaet-boeck IV, p. 477, art. 13. Gemiddeld bedroeg de tijdsduur tussen behandeling door de vredemakers en het begin van het proces voor de vierschaar 29 dagen, de 3 extremen van boven de 50 dagen niet meegerekend.

De stedelijke overheid wijzigde tot slot ook de organisatie van de civiele vierschaar om de procedures voor deze rechtbank te verkorten en de werkbelasting van de schepenen te verlichten. Met ingang van 1646 werd onderscheid gemaakt tussen grote en kleine zaken. Deze laatste, aanvankelijk omschreven als vorderingen onder de vijftig gulden, zouden door drie schepenen in een verkorte procedure moeten worden afgedaan.⁶⁷ De zogeheten commissarissen van kleine zaken hielden iedere maandag- en vrijdagochtend zitting. Partijen met kleine geschillen mochten op die uren, eventueel vertegenwoordigd door een procureur, onder het lopen van een zandloper, hun verhaal doen. Wie over het vonnis van de commissarissen niet tevreden was, kon in beroep gaan bij de voltallige schepenbank.⁶⁸ Grote zaken werden overigens door dezelfde drie schepenen behandeld, aansluitend aan de kleine zaken. Het ging hierbij om rechtsvorderingen boven de vijftig gulden en om administratieve regelingen met betrekking tot schulden en erfenissen. In het volgende hoofdstuk zal op deze grote zaken uitvoerig worden teruggekomen.⁶⁹

Het is goed om op deze plek te onderstrepen dat de commissarissen van kleine zaken uitsluitend vonnissen velden en niet allereerst probeerden de geschilvoerende partijen tot een akkoord te bewegen. Dat werd aan de vredemakers overgelaten.⁷⁰ Verder kende het college van vredemakers anno 1646 nog geen competentiegrens waarbinnen zij in civiele processen uitspraken mocht doen. Het onderscheid tussen kleine en grote zaken, versnelde toen dus inderdaad de rechtsgang. Rechtsvorderingen tot vijftig gulden hoefden na een mislukte bemiddeling door de vredemakers niet langer in een uitvoerige rolprocedure te worden 'voldongen'. Vijf jaar later echter bepaalde het stadsbestuur dat vredemakers eveneens in kleine zaken, in dit geval tot twintig gulden, een vonnis mochten vellen. Daarmee werd het onderscheid tussen de vredemakers en de commissarissen van kleine zaken aanmerkelijk verkleind. Toen in 1654 het college van vredemakers eisen tot vijftig gulden mocht berechten, definieerde het stadsbestuur in dezelfde keur kleine civiele zaken als kwesties met een eis tot honderd gulden.⁷¹ In december 1660, na het verder optrekken van de competentiegrens van de vredemakers, veranderde de bevoegdheid van de commissarissen van kleine zaken opnieuw mee. Het schepentrio oordeelden voortaan de civiele kwesties met een rechtsvordering tot tweehonderd gulden.⁷²

De vraag is nu hoe het college van vredemakers en de rechtbank voor kleine zaken zich in de praktijk tot elkaar verhielden. Op grond van de keuren lijkt het onderscheid duidelijk. De vredemakers hoorden in alle zaken de geschilvoerende partijen tot een

67 RAL, SAII, inv.nr. 21 (13-4-1646) art 1,2. De keur kwam naast de gewestelijke ordonnantie van 1580 en gold als een aanvulling (*Groot Placaet-boeck II*, p. 695vv, art. 11). Vgl. Dolezalek, 'Das Zivilprozessrecht', 66-67.

68 Lett. 'reauditie' of verhoor voor een voltallig rechtscollege bij beroep van een vonnis gewezen door een commissie uit dat college (RAL, SAII, inv.nr. 21 (13-4-1646), art. 8-10).

69 Het ging om willige decreten, mandementen van cessie, inductie, relief en brieven van beneficie van inventaris. Vrijwel al deze zaken betroffen vrijwillige overeenkomsten, zonder dat er een geschil aan ten grondslag lag. Voor nadere uitleg, zie hoofdstuk 8, par. 8.3.

70 RAL, SAII, inv.nr. 21 (13-4-1646), art. 1. Vgl. Van der Linden, *Verhandeling over de judiciele practijc I*, 61.

71 RAL, BLO, 16808pl.

72 RAL, SAII, inv.nr. 12, ampliatio tussen p. 268 en 269.

akkoord te bewegen. De commissarissen van kleine zaken hadden die plicht niet. Ook konden vredemakers tot ongelimiteerde bedragen betalingsregelingen treffen, de bank voor kleine zaken niet.⁷³ Toch is het opvallend dat geen enkel dingboek van kleine zaken is overgeleverd; de dingboeken van grote zaken bestaan daarentegen wél. Nu staan daarin tussen 1664 en 1668 ook schuldenkwesities waarvan de eis lager was dan tweehonderd gulden. Het gaat zelfs om eenderde van het totaal aantal zaken over betalingsproblemen. Het lijkt er dus op dat de schepenen de kleine zaken in het dingboek van de grote zaken hebben opgetekend. Maar ook in de vredemakersboeken zijn kleine zaken te vinden. Het college van vredemakers kreeg zelfs in 1664 opvallend vaak schuldenkwesities met vorderingen van meer dan honderd gulden. Doorgaans kwam het college van vredemakers daarbij een betalingsregeling overeen, maar bijna even vaak luidde het vonnis, bij bedragen tussen honderd en tweehonderd gulden, simpelweg 'betaling van het geëiste'.⁷⁴ Het ziet er dus naar uit dat de Leidse vredemakers veel meer in de pas liepen met hun collega's in andere steden, die ook vaak functioneerden als commissarissen van kleine zaken. Bij de behandeling van schuldenkwesities zal hier nader op worden ingegaan.⁷⁵

7.4 Onderverdeling van de geschillen in de vredemakersboeken

De Leidse vredemakers hadden over gebrek aan werk niet te klagen. In 1664 behandelde het forum maar liefst drieënvijftighonderdvierentachtig zaken.⁷⁶ De vredemakers hielden twee keer per week zitting, ook tijdens verlofdagen van het stadsbestuur. Alleen op oudejaarsdag, tweede paasdag, tweede pinksterdag en tweede kerstdag kwamen zij niet bijeen. Een en ander betekende dat de vredemakers in 1664 gemiddeld viereenvijftig zaken per zitting afhandelden. Daar hadden ze telkens zo'n zes uur voor nodig; vier uur meer dan waar de opstellers van de keur van 1598 vanuit gingen.⁷⁷ Hierbij moet worden aangetekend dat niet alle processen inhoudelijk aan de orde kwamen. In zo'n veertig procent van de zaken liet de gedaagde namelijk verstek gaan. De zaak

⁷³ Ten Raa, *De oorsprong van de kantonrechter*, 137. Het keurboek van 1658 (RAL, SALL, inv.nr. 12) bevat zowel de zogeheten 'ordre op de rolle ende vierschaere', met daarin het onderscheid tussen kleine en grote civiele zaken (p. 269vv), als een vredemakerskeur (p. 255vv). Ten Raa stelt daarom vast dat de vredemakers en de commissie voor kleine zaken naast elkaar functioneerden. Dat maakt Leiden in zijn ogen uniek: in andere steden kenden de colleges van vredemakers geen preliminaire verzoeningstaak (vgl. echter Dolezalek, 'Das Zivilprozeßrecht', 67; Verburgt, *Levering van onroerende zaken*, 4).

⁷⁴ Ook het feit dat bijna een kwart van alle eisers in de vredemakersboeken zich door een procureur lieten bijstaan, duidt erop dat kleine zaken en vredemakerskwesities samenvielen. Het gebruik van procesvertegenwoordigers was immers alleen toegestaan bij een rechtszaak voor de commissie van kleine zaken; voor de vredemakers mochten geschilvoerende partijen alleen zelf het woord voeren. Tot slot blijkt dat het college van vredemakers, overigens zonder enig patroon, nu weer uit twee en dan weer uit drie schepenen bestond. De aanwezigheid van slechts 1 schepenen kwam 3 keer voor, die van 2 schepenen 68 keer en 3 schepenen 28 keer. Ook waren burgemeesters lang niet altijd present. Zesentwintig keer was een burgemeester afwezig en nam een schepenen zijn plaats in.

⁷⁵ Zie par. 7.3.3. Vgl. Ten Raa, *De oorsprong van de kantonrechter*, 176.

⁷⁶ In 1665 bevatte het register 5222 zaken, in 1666 4666. Dit nam in 1667 en 1668 verder af tot 4254 en 4067.

⁷⁷ In 1598 werd overigens ook bepaald dat als er veel processen waren, de vredemakers die dag langer door moesten gaan. In 1651 verviel de eindtijd van 16.00 uur.

bleef dan onbehandeld. Bij een tweede zogeheten 'défaut' kon de gedaagde worden veroordeeld tot de eis van de klager, mits deze niet boven de competentiegrens van de rechtbank uitkwam. Soms stelden de vredemakers de vordering bij.⁷⁸ Dit duidt erop dat het forum bij een tweede verstek zaken inhoudelijk besprak alvorens het tot een vonnis kwam. Wanneer dus een preciezer beeld van de werkdruk van de vredemakers gemaakt moet worden, kunnen de eerste défauts wél en de tweede défauts níet buiten beschouwing blijven. Dan blijkt het college in 1664 bijna zesendertig vorderingen per zittingsdag te hebben behandeld, wat neerkomt op zo'n zes zaken per uur, eventuele pauzes niet meegerekend. Gemiddeld werd ieder geschil dus, afgezien van het eerste verstek, in ongeveer tien minuten gehoord en afgewikkeld.⁷⁹

Van een flink deel van de processen in de vredemakersboeken blijft de inhoud onduidelijk. Dit komt omdat in deze zaken alleen de namen van de geschilvoerende partijen zijn genoteerd, eventueel voorzien van opmerkingen als 'défaut', 'in state' of 'eis ontzegd'. Mogelijk kwamen enkele zaken al voor 1664 aan de orde en leidden andere een jaar later opnieuw tot een dagvaarding. Maar een kwestie 'sleepte' zich voor dit forum, inclusief verstek, meestal maar hooguit enkele opeenvolgende zittingen voort, dus veel van de onbekende zaken kunnen hier waarschijnlijk niet door worden verklaard. De overige drieduizend processen kunnen wel nader worden gecategoriseerd. Opnieuw is gekozen voor de eerder in dit boek gebruikte rubrieken 'persoonlijke levenswandel', 'huwelijk en zedelijkheid' en 'afspraken en contracten'. Dit om vergelijkingen tussen de verschillende fora mogelijk te maken.⁸⁰ Bij het onderbrengen van de processen bij één van de genoemde rubrieken zal iedere afzonderlijke zaak steeds maar één keer worden meegerekend; dit om vertekening van de cijfers door bijvoorbeeld verstek te vermijden. Door deze werkwijze wordt het aantal processen verder teruggebracht tot tweeëntwintighonderd zestien.

De cijfers in tabel 7.3 moeten met de nodige voorzichtigheid worden gebruikt. Ze hebben maar betrekking op een beperkt deel van het totaal aantal zaken. Het overzicht geeft de geschillen weer die door de vredemakers daadwerkelijk in behandeling zijn genomen. Overigens is voor andere jaren een vrijwel even groot percentage défauts geteld.⁸¹

⁷⁸ De vredemakers verlaagden in 15 procent van alle 'namptissementen' de oorspronkelijke vordering of maakten een voorbehoud zoals 'mits de eiser dit met zijn register affineert'.

⁷⁹ Soms stonden dezelfde partijen meerdere keren vanwege dezelfde langsepende kwestie tegenover elkaar, een enkele keer zelfs afwisselend als eiser en als gedaagde. De afzonderlijke vorderingen zijn bij deze berekening steeds als een nieuwe zaak beschouwd. Merk op dat de werkdruk in de onderzoeksperiode iets afnam. In december 1667 behandelden de vredemakers, rekening houdend met verstekzaken, 5,6 zaken per uur en in de laatste maand van 1668, toen een derde zittingsdag was ingevoerd, nog maar 4,2. De tijd die vredemakers aan een zaak besteedde nam dus toe van 10 minuten tot een kwartier.

⁸⁰ Zie hoofdstuk 1, par. 1.2.2 tabel 1.1.

⁸¹ In totaal verschenen in 1664 gedaagden in 2124 van de 5384 zaken niet tijdens de rechtszitting (=39%). Ter vergelijking: in 1665 was dat 42%, in 1666 42% en in 1667 en 1668 41%. De verhouding tussen eerste en tweede défauts was telkens 4:1.

Tabel 7.3 Verdeling van de onderzochte processen voor het college van vredemakers, met tussen haakjes het aantal vervolgzaken in dezelfde kwestie (1664).

Categorie	N	%
Persoonlijke levenswandel	270 (51)	13
Huwelijk en zedelijkheid	7 (4)	<1
Afspraken en contracten	1939 (688)	87
Totaal	2216 (743)	100

Bron: RAL, ORA, inv.nr. 47 2H, 2I.

De omvang van de derde categorie is overweldigend. Het college van vredemakers lijkt op grond van deze eerste algemene cijfers vooral voor administratieve kwesties uit het dagelijks leven van belang te zijn geweest. Omgekeerd speelde het forum bij moeilijkheden op het gebied van huwelijk en zedelijkheid geen enkele rol van betekenis. Het is interessant eens te kijken hoe de genoemde rubrieken kunnen worden onderverdeeld en met welke geschillen de vredemakers zich voornamelijk bezighielden. Allereerst zal worden ingegaan op zaken die de persoonlijke levenswandel aangingen.

7.4.1 Persoonlijke levenswandel

Tabel 7.4 Verdeling van de onderzochte processen voor het college van vredemakers (1664) waarin moeilijkheden op het gebied van de persoonlijke levenswandel naar voren komen, in personen (T), mannen (M) en vrouwen (V) en aantal zaken (N). Tussen haakjes staat het aantal vervolgzaken in deze rubriek.

Categorie	Personen 1664						Zaken	
	Eiser			Gedaagde			N	%
	M	V	T	M	V	T		
Belediging	87	81	168	81	97	178	168 (37)	62
Twist	29	29	58	35	22	57	58 (8)	21
Overtreding keuren	Nvt	Nvt	Nvt	19	17	36	36 (5)	13
Geweld	2	2	4	4	0	4	4 (1)	<1
Diefstal	3 ⁸²	0	3	4	0	4	4	<1
Totaal	121	112	233	143	136	279	270 (51)	100

Bron: RAL, ORA, inv.nr. 47 2H, 2I.

Belediging

Het college van vredemakers kreeg in het onderzochte jaar 1664 met een groot aantal beledigingszaken te maken. Zeker gezien de alternatieve fora die stedelingen ter beschikking stonden, is het aantal opmerkelijk. Wie zich publiekelijk in zijn eer aange-

⁸² In één geval werd het proces aangespannen door de gezamenlijke knechten van Joris Drolinva.

tast voelde door een belediging, roddel of achterklap ging, zo lijkt het, eerder naar de vredemakers, dan naar een notaris of de kerkenraad. Ook de buurtheer was een optie, maar het is niet duidelijk hoe vaak hij bij beledigingen werd betrokken.⁸³ Vaker nog zal de beledigde natuurlijk geprobeerd hebben onmiddellijk verhaal te halen door zijn opponent verbaal of fysiek te overtroeven. Op die manier kon deze worden gedwongen de gewraakte woorden terug te nemen, al of niet met behulp van bemiddeling door toegestroomde omstanders. Wanneer dit lukte, was de eer snel en zonder veel geld hersteld, ten overstaan van iedereen die de belediging had gehoord. De betrokkenen voorkwamen in dat geval een proces.⁸⁴ Maar zo liep het lang niet altijd. Regelmatig weigerde de beledigende partij simpelweg de gewraakte uitlatingen in te trekken en het geschil bij te leggen. Het mobiliseren van een derde partij, bijvoorbeeld de vredemakers, was dan vaak de volgende optie.⁸⁵

Een belediging kon juridisch worden vervolgd wanneer deze opzettelijk was geuit, bij derden bekend was en niet voortkwam uit bijvoorbeeld een grap, onwetendheid of dronkenschap. Ook mocht een beschimping niet op waarheid berusten.⁸⁶ Juristen onderscheidden verder feitelijke, mondelinge en schriftelijke beledigingen. De eerste hadden betrekking op handelingen, zoals het zonder geldige reden tegen iemand procederen, het ten onrechte iemand als schuldenaar aanspreken, het dreigen met geweld of het daadwerkelijk slaan van iemand. Mondelinge beledigingen bestonden uit valse verbale verwijzingen naar iemands karaktereigenschappen of gedrag, met de bedoeling de ander te krenken. Schriftelijke beschimpingen tenslotte waren publicaties van spotliederen, pamfletten en volgens sommige rechtsgeleerden ook het in omloop brengen van geruchten die iemands reputatie schade toebrachten. De zwaarte van de beledigingen had te maken met de aard, de persoon, de plaats en de tijd. Zo werden beledigingen die voor veel mensen te horen of te zien waren, als bijzonder ernstig beschouwd. Te denken valt aan aanranding van het lichaam, zoals een uitgesneden mondhoek, een blauw oog etc., en scheldkanonnades op straat met woorden die een duidelijke beledigende lading hadden. Verder was de status van de beledigde van belang. Schoffering van bijvoorbeeld overheidspersonen gold als bijzonder kwalijk. Tot slot was ook de sociale afstand tussen dader en slachtoffers een verzwarende factor. Hoe dichter de beledigende partij tot de beledigde stond, zoals in het geval van burenen, des te ernstiger was het voorval.⁸⁷

Bij belediging konden rechters de dader een herroeping van de gewraakte woorden of een geldboete opleggen. De herroeping of *amende honorable* bestond uit een schuld-bekentenis, die tot de beledigde, God of justitie gericht moest worden en een verkla-

⁸³ Zie hoofdstuk 2, par. 2.4.3.

⁸⁴ Het bijleggen van een conflict gebeurde vaak door het conflict 'af' te drinken in de kroeg: Spierenburg, 'Knife fighting', 115; Dinges, 'Geschlecht und Ehre', 180; Broers, Beledigingszaken, 129. Vgl. De Groot, Inleidinge, III.35.3.

⁸⁵ Vgl. Dinges, *Maurermeister*, 175-177; Horwitz, *The logic of social control*, 141, 152, 158; Bossy, 'The study of dispute', 12-15.

⁸⁶ Zo mocht iemand die iets gestolen had een dief worden genoemd (Amerasinghe, *Defamation*, 82-88). Zie verder Janssens, *Strafbare belediging*, 19-21.

⁸⁷ Broers, *Beledigingszaken*, 82-84, 89-101.

ring dat de dader het slachtoffer voor een persoon van eer en deugd hield.⁸⁸ Een en ander ging vaak gepaard met allerlei rituelen. Zo moest de dader zijn of haar herroeping vaak blootshoofds en met gevouwen handen en gebogen knieën uitspreken.⁸⁹ De *amende profitable* diende als vergoeding voor het eerverlies van het slachtoffer wanneer de dader zijn woorden niet introk of wanneer een *amende honorable* alleen onvoldoende compensatie bood, zoals bijvoorbeeld bij feitelijke beledigingen, waarbij ook geweld gebruikt werd. De hoogte ervan mocht het slachtoffer zelf bepalen, op basis van een eigen schatting van het door hem of haar ondervonden leed. Een verantwoording van het bedrag was niet nodig.⁹⁰ Daarmee was een *amende profitable* naast compensatie ook een vorm van wraak. Rechters waren echter niet verplicht het genoemde bedrag over te nemen. Ze hoorden ook rekening te houden met de persoon van de dader, het slachtoffer en de plaats van de handeling. Het geld van de *amende profitable* kwam in de regel niet ten goede aan het slachtoffer zelf, maar aan de armen. Een combinatie behoorde ook tot de mogelijkheden.⁹¹

In de vredemakersboeken staan beledigingen meestal alleen omschreven als 'injurieën', 'uitgeworpen injurieën' of 'injurie der waarheid'. In een aantal gevallen ontbreekt een dergelijke aanduiding van het geschil, maar valt uit het oordeel van de vredemakers af te leiden dat het om een belediging ging.⁹² De beschimpingen zelf werden over het algemeen niet genoteerd. Van drie gedaagden is bekend dat ze de eiseres voor 'hoer' hadden uitgescholden, in één geval zelfs voor 'allemanshoer' [tippelaarster].⁹³ Verder komt 'dievegge' twee keer voor.⁹⁴ Van één vrouw werd gezegd dat zij haar eigen kind had vermoord.⁹⁵ Eén man tenslotte hoorde 'vagevier' tegen zich roepen, wat zou kunnen verwijzen naar zijn – vermeende – roomse gezindheid.⁹⁶ Voor onderzoek naar het vocabulaire van de straat zijn de vredemakersboeken, gezien het geringe aantal concrete scheldwoorden, al met al minder geschikt. De beledigingszaken waar de vredemakers zich over bogen, kregen bovendien zelden een juridisch vervolg, zodat gegevens uit de dingboeken en het notarieel archief nauwelijks ter aanvulling kunnen worden gebruikt. Wel kan bijvoorbeeld de zaak die brouwer Gedion Piaet tegen collega-brouwer Jacob Remeus had aangespannen iets beter worden begrepen dankzij een attestatie bij notaris Van Tielt. Volgens ooggetuigen had Jacob Gedion namelijk om niet nader genoemde reden uitgemaakt voor 'dief' en beschuldigd van het zweren

⁸⁸ Rechtsgeleerden onderscheiden de *revocatio* of verklaring dat het gesprokene in strijd met de waarheid was, de *deprecatio* of schuldbekenenis en de *declaratio honoris* of verklaring dat de dader het slachtoffer voor een man of vrouw van eer en deugd hield (Idem, 122-123; Van Leeuwen, *Het Rooms-Hollands-Regt* IV.37,1; De Groot, *Inleidinge*, III.36,3).

⁸⁹ Vgl. de middeleeuwse voetval (zie onder meer Van Herwaarden (ea), *Geschiedenis van Dordrecht*, 125).

⁹⁰ Het slachtoffer moest het door hem geschatte bedrag met een eed bekrachtigen (De Groot, *Inleidinge*, III.35,2).

⁹¹ Van Leeuwen, *Het Rooms-Hollands-Regt* IV.37,1. Vgl. Broers, *Beledigingszaken*, 169.

⁹² Bijvoorbeeld: 'De gedaagde moet de eiser voor het toekomstige ongeïnjureerd laten' (RAL, ORA, inv.nr. 47 2H (18-4-1664)), of 'partijen moeten elkaar met vrede laten en zulcx niet meer zeggen' (Idem (22-2-1664)) of 'De beklagde is geboden de vrouw zulcx [zonder details] niet meer na te roepen' (Idem (17-3-1664)). Anderen werden gelast de eiser niet langer uit te lachen (Idem, inv.nr. 47 2I (24-10-1664)).

⁹³ RAL, ORA, inv.nr. 47 2H (4-1-1664; 2-5-1664; 29-8-1664).

⁹⁴ Idem (18-2-1664; 21-7-1664).

⁹⁵ Idem (1-8-1664).

⁹⁶ Idem (11-4-1664).

van een valse eed.⁹⁷ Uit deze sporadische gegevens kunnen natuurlijk geen conclusies worden getrokken, hoewel wel duidelijk is dat de aangetroffen scheldwoorden weinig afwijken van wat andere fora te beoordelen kregen.⁹⁸

Vredemakers kwamen bij beledigingen vaak een *amende honorable* overeen om het eerverlies van het slachtoffer te compenseren. Dit betekent dat veel daders, geconfronteerd met het college van vredemakers, eieren voor hun geld kozen en alsnog de gewraakte belediging introkken. Bij weigering liepen ze het risico een geldboete te krijgen. De *amende profitable* kwam veel minder vaak voor, een combinatie van beide soorten 'beteringen' was nog zeldzamer. Helaas bevatten de betreffende zaken te weinig informatie om te achterhalen waarom in die gevallen een boete werd opgelegd. Een enkele keer hadden naast beledigingen ook gewelddadigheden of feitelijke beledigingen plaatsgevonden. In één zaak moest een gedaagde daarvoor een bedrag van twaalf gulden ophoesten.⁹⁹ Eenzelfde bedrag werd opgelegd bij een 'uitgeworpen injurie'.¹⁰⁰ Hoe hoog in beide gevallen de eis was, is niet overgeleverd. Gemiddeld legden de vredemakers een bedrag van zo'n zestig stuivers op. Overigens was met een *amende honorable* of *profitable* de kous lang niet altijd af. In eenderde van de gevallen sommeerden de vredemakers de geschilvoerende partijen ook om elkaar voortaan met rust te laten. Soms voorzag het forum deze waarschuwing van het dreigement dat bij herhaling de schout zou worden ingeschakeld om toezicht te houden. In het ergste geval zouden de partijen dan dus voor ordeverstoring kunnen worden vervolgd.

Tabel 7.5 Oordeel van vredemakers bij beledigingszaken (1664).

Oordeel	Totaal		Waarvan inclusief waarschuwing	
	N	%	N	%
Alleen amende honorable	84	50	46	84
Alleen amende profitable	17	10	6	11
Amende honorable en profitable	4	2	3	5
Alleen waarschuwing	30	18	Nvt	Nvt
Onbekend	33	19	Nvt	Nvt
Totaal	168	100	55	100

Bron: RAL, ORA, inv.nr. 47 2H, 2I.

Het aantal vrouwen onder de eisers en gedaagden wijkt bij beledigingszaken flink af van de overige categorieën. Zo zijn de daders iets vaker vrouw dan man; bij de slachtoffers is die verhouding omgekeerd. In het totaal van alle rubrieken, inclusief beledi-

⁹⁷ RAL, ONA, inv.nr. 904, nr. 196 (15-11-1664); RAL, ORA, inv.nr. 47 2I (28-11-64).

⁹⁸ Vgl. Broers, *Beledigingszaken*, 147,148; Dinges, 'Geschlecht und Ehre', 180,186-188; Idem, *Maurermeister*, 240-246; De Waardt, 'Naar een geschiedenis van de eer', 12; Roodenburg, 'Eer en oneer', 132-135.

⁹⁹ RAL, ORA, inv.nr. 47 2H (7-1-1664). Twaalf gulden is iets meer dan twaalf keer het gemiddelde dagloon van een ongeschoolde arbeider en vier procent van zijn jaarinkomen.

¹⁰⁰ Idem (18-1-1664).

gingen, ligt het aantal vrouwen dat als eiser of gedaagde bij een proces voor de vredemakers betrokken is, beide rond de twintig procent. De meeste vrouwelijke eisers waren vermoedelijk ongehuwd, aangezien van hen niet is vermeld of ze weduwe waren of dat hun man hen bijstond. Van de eenentachtig vrouwen die bij de vredemakers een proces wegens belediging begonnen, waren er elf weduwe. Van slechts één vrouw staat de naam van haar man vermeld. Mogelijk moesten de overigen zich als ongehuwden teweer stellen tegen opmerkingen over hun seksuele moraal. Wie zich bijvoorbeeld als ongetrouwde vrouw met mannen inliet of 's avonds alleen over de straten liep, laadde al gauw de verdenking van hoerij op zich. Dat was slecht voor de positie in de buurt en de kansen op de huwelijksmarkt.¹⁰¹ De vrouwelijke eisers hadden daarbij overigens het meest te stellen met andere vrijgezelle vrouwen. Dit bevestigt het beeld dat in het roddelcircuit in de buurt vooral vrouwen actief waren.¹⁰²

De sociale status van de beledigde en beledigende partij valt nauwelijks uit de vredemakersboeken op te maken. Van slechts vijftien procent van de eisers is het beroep bekend; bij de gedaagden ligt dit percentage op acht. Daarbij worden de gegevens van de eisers nog vertekend door de aanwezigheid van een tweetal procureurs en een advocaat, die namens een niet nader genoemd persoon optraden. Iets minder dan eenderde van de eisers van wie het beroep bekend is, was werkzaam in de textielsector. Het ging daarbij om een wolkammer, vier vollers, een lakendrapier en een lakenbereider. De overigen waren eveneens voor het merendeel ambachtslieden. Onder de gedaagden bevonden zich voor zover kon worden nagegaan nauwelijks textielarbeiders of -producenten, wel ambachtslieden en neringdoenden. Over het grootste deel van de geschilvoerende partijen valt kortom weinig te zeggen, behalve dat er zich weinig vermogende Leidenaren onder leken te bevinden.¹⁰³

Geweld

De grens tussen beledigingen en gewelddadigheden is niet eenvoudig te trekken. Geweld kon uitermate beledigend zijn, zoals in het vorige hoofdstuk is uiteengezet. Vandaar dat gewelddadige vernederingen door juristen onder feitelijke beledigingen werd gerekend. Ook het vernielen van deuren en ramen van huizen, als verlengstuk van de bewoner, gold als bijzonder kleinerend. De gevolgen ervan moesten wel beperkt blijven tot gering lichamelijk letsel en kleine materiële schade om als een belediging te worden opgevat.¹⁰⁴ Maar er zijn meer factoren die de scheiding tussen beledigingen en geweld ingewikkeld maken. Verbale en fysieke beschimpingen gingen vaak samen.

101 Dinges, 'Geschlecht und Ehre', 184. Zie ook Tlusty, 'Crossing gender boundaries', 185-197; Shoemaker, *Prosecution and punishment*, 180, 186; Roodenburg, *Onder censuur*, 251; Garrioch, *Neighbourhood and community*, 85.

102 Het aantal mannelijke eisers dat tegen een man een proces wegens belediging begon was 55 (33%), tegen een vrouw was dit 32 (19%). Er waren 24 vrouwen die tegen een man procedeerden (14%), terwijl 57 van hen een vrouw voor de vredemakers daagden (34%). Van alle vrouwelijke gedaagden waren er volgens de gegevens uit de vredemakersboeken drie weduwe en tien gehuwd. Vgl. o.m. Hanawalt, *Gender and social control*, 81-84; Leuker, 'Schelmen', 333; Dekker, 'Women in revolt', 349; Garrioch, *Neighbourhood and community*, 23, 84-86.

103 De database van de vredemakers is vergeleken met die van de tweehonderdste-penningkohieren van 1674 en met het herenboekje van 1664 (RAL, BLO, 80850d).

104 Vgl. Janssens, *Strafbare belediging*, 18; Dinges, *Maurermeister*, 316; Broers, 'Van tafel 8 tot boek 6', 302.

Nogal eens onttaarde een woordenwisseling in een handgemeen, waarbij ook wapens gebruikt werden.¹⁰⁵ Wanneer dus in de vredemakersboeken slechts 'injurie' vermeld staat, zou sprake kunnen zijn van een niet geregistreerde feitelijke belediging. Omgekeerd is het ook mogelijk dat aan bepaalde gewelddadigheden een niet genoemde scheldpartij voorafgegaan is. Nadere gegevens die meer licht op de zaak zouden kunnen werpen, zoals soms aanwezig in notariële attestaties of civiele gedingen, konden niet worden gevonden. In dit hoofdstuk worden daarom, noodgedwongen, processen waarin sprake is van 'injurie' als gevallen van belediging beschouwd en gewelddadigheden, zonder vermelding van beledigingen, als geweldszaken.

Het aantal processen voor de vredemakers wegens geweld is bijzonder laag, namelijk vier. Grove gewelddadigheden, zoals mishandelingen, werden vaak door de schout strafrechtelijk vervolgd. Hetzelfde gold in principe ook voor verstoringen van de openbare orde, zoals messentrekken, stennismaken en vechten. Maar de schout kwam er niet altijd aan te pas.¹⁰⁶ Soms ging het betrokkenen eerder om het verkrijgen van een schadevergoeding. Toch lijken ook dan geweldszaken niet helemaal op hun plaats bij het college van vredemakers. De vredemakers probeerden immers partijen in eerste instantie met elkaar te verzoenen, waarbij het herstellen van de vrede centraal stond. Voor het eisen van forse geldbedragen moesten slachtoffers bij de civiele vierschaar zijn. Het lijkt dan ook niet erg waarschijnlijk dat de processen wegens gewelddadigheden waarin de vredemakers zelf een uitspraak deden, bijzonder ernstig waren. Helemaal is de precieze aard van het geweld in de onderzochte zaken niet omschreven. In één geval werd de gedaagde opgeroepen zich van 'dergelijk geweld' te onthouden.¹⁰⁷ Abraham Jansz. moest Cijntje de Neef twee rijksdaalders betalen wegens mishandeling. Hij zou Cijntjes kind 'ernstig' hebben verwond, maar gezien de hoogte van het bedrag zal van blijvende invaliditeit of gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid geen sprake zijn geweest.¹⁰⁸ In twee gevallen oordeelden de vredemakers dat de schout een oogje op de partijen moest houden. Eén keer onthield het forum zich van een uitspraak.

Het aantal geweldszaken is te gering om nadere conclusies over de sociale achtergronden van de geschilvoerende partijen te trekken. Bovendien is van geen van de betrokkenen het beroep bekend. Wel waren, vrijwel in overeenstemming met gegevens van de criminele vierschaar, alle daders mannen.¹⁰⁹ Van de eisers was de helft vrouw.

¹⁰⁵ Vgl. Spierenburg, 'Knife Fighting', 112-113; Dinges, *Mauremeister*, 276-277, 342; Leuker, 'Schelmen', 319.

¹⁰⁶ De schout was bovendien afhankelijk van aangiftes. Herbergiers en chirurgijns waren verplicht om gewonden die zij moesten verbinden aan de schout door te geven (vgl. Faber, *Strafrechtpleging en criminaliteit*, 55-58; RAL, SAIL, invr. 12, p. 250).

¹⁰⁷ RAL, ORA, inv.nr. 47 21 (8-12-1664). 'Geweld' had in de zeventiende eeuw verschillende betekenissen, variërend van drukte of gedruis tot overheersing of dwang. Maar als rechtsterm had het woord vooral betrekking op wederrechtelijke handelingen tegen personen of goederen (WNT).

¹⁰⁸ De gedaagde kreeg de boete 'over pijn en smert bij des eijzers kint geleden en deformatie overmits een wonde bij den gedaagde het voors. kint geïnfligeert' (RAL, ORA, inv.nr. 44 21 (28-4-1664)).

¹⁰⁹ In Leiden werden tussen 1533 en 1811 19 vrouwen en 344 mannen veroordeeld wegens mishandeling (V.d. Heuvel, *Criminele vonnisboeken*).

Diefstal

Eveneens bescheiden van omvang is de slechts vier zaken tellende subcategorie 'diefstal'. Het gaat hier opnieuw om een vergrijp dat doorgaans strafrechtelijk werd vervolgd. Meestal betrof het dan overigens daders die niet uit de stad kwamen, zoals bedelaars, vagebonden, rondtrekkende landarbeiders, ex-soldaten en kermisartiesten.¹¹⁰ Degenen die wegens diefstal voor de vredemakers werden gedaagd, waren naar alle waarschijnlijkheid gevestigde Leidenaren.¹¹¹ Zij werden bovendien alleen van kleine diefstallen beschuldigd. Een ander verschil is dat de crimineel vervolgte rovers en inbrekers dikwijls op heterdaad waren betrapt of waren aangehouden met de gestolen goederen nog in hun bezit. De eisers die buurtgenoten van diefstal beschuldigden, leken alleen maar vermoedens te hebben. De grens tussen aanklacht en belediging was hierdoor vloeiend. Joris Drolenva moest om die reden zijn aantijgingen inslikken; zolang Anthonij Loos beschuldigd noch veroordeeld was voor het stelen van achtentwintig stuivers moest hij voor een eerlijk man gehouden worden.¹¹² Warmoesier Jan Pietersz. de Vinck stond vast en zeker sterker toen hij Jan van Belle aanklaagde wegens het achteroverdrukken van groenten. De omschrijving van het vergrijp is helaas onduidelijk, mogelijk gaat het om stroperij, maar de vredemakers vonden wel dat de gedaagde dertig stuivers moest betalen om de groenten te vergoeden.¹¹³

Over de bij diefstal betrokken partijen is nauwelijks iets bekend. Bovendien is het aantal processen in deze rubriek opnieuw te klein om er algemeenheden uit te kunnen concluderen. Wel valt op dat alle gedaagden mannen waren. Bij de crimineel vervolgte diefstallen was drieëndertig procent van alle daders vrouw.¹¹⁴

Overtreding stedelijke keuren

Zonder dat de eigen reglementen hen hiertoe bevoegdheden gaven, legden de Leidse vredemakers met enige regelmaat boetes op bij kleine overtredingen van de stedelijke keuren. Vaak was dan een van de onderschouten eiser. Deze plaatsvervangers van de schout waren om beurten bij civiele rechtszittingen, ook die van het college van vredemakers, aanwezig en zagen toe op de uitvoering van het vonnis van de schepenen.¹¹⁵ Hun speciale taak was het zoeken naar overlastgevers en overtreeders op straat en in herbergen. Vagebonden en bedelaars van buiten Leiden moesten zij de stad uitzetten. Verder ondersteunden ze de schout bij het verhoren van arrestanten. Het was onderschouten verboden om het bij grote vergrijpen met de overtreeders op een akkoordje te gooien, zoals de schout wel mocht. Alleen bij bedragen tot zes gulden mochten zij een

¹¹⁰ Vgl. Egmond, 'Recht en krom', 24,25; Faber, *Strafrechtpleging*, 261,265.

¹¹¹ Volgens artikel 2 van de keur op 't vredemaken was het college van vredemakers alleen bedoeld voor 'partijen binnen dese stad woonende' (opgenomen in de keur sedert 1651). Helaas kunnen degenen die van diefstal beschuldigd werden, niet in de trouw- of poorterboeken worden geïdentificeerd.

¹¹² RAL, ORA, inv.nr. 47 2H (15-2-1664).

¹¹³ Idem. Vgl. Van Deursen, *Kopergeld*, 61-62; Sharpe, 'Enforcing the law', 105.

¹¹⁴ Tussen 1664 en 1668 waren drie van de negen veroordeelde dieven vrouw (Van den Heuvel, *Criminele vonnisboeken*). Vgl. Noordam, 'Strafrechtpleging', 237-238.

¹¹⁵ Het ambt van substituutschout werd in 1588 ingesteld toen het schoutambt tijdelijk met het baljuwschap en dijkgraafschap van Rijnland was gecombineerd (Goudappel & Snapper, 'Het Leidse schoutambt', 38).

schikking treffen. Blijkbaar konden zij dan bij weigering de betrokkenen voor het college van vredemakers dagvaarden, hoewel hun instructie die mogelijkheid onvermeld laat.¹¹⁶

De processen die de onderschouten wegens overtredingen voor de vredemakers begonnen, hadden zonder uitzondering betrekking op kroegbazen die hun zaak te lang openhielden. Het was herbergiers, taverniers, tappers en tabak- en brandewijnverkopers verboden na tien uur 's avonds en in de winter al na negen uur, sterke drank te schenken. Niet toevallig stond op deze overtreding een boete van zes gulden, precies het maximumbedrag tot waar de onderschouten een schikking mochten treffen. Voor iedere gast die na de officiële sluitingstijd nog aanwezig was, moest de caféhouder echter nog eens drie gulden neertellen.¹¹⁷ In theorie werd zo de bevoegdheid van de onderschouten natuurlijk overschreden. Maar in de praktijk was dit zelden het geval. Geen van de door de vredemakers opgelegde boetes naar aanleiding van 'het tappen na het uur' was conform de keur. Blijkbaar kon toch steeds een schikking worden getroffen. Zo kreeg Thomas Hoet een boete van tweeënhalve gulden omdat hij na tien uur 's avonds nog aan vier personen brandewijn had geschonken.¹¹⁸ Christiaen Hellingh kreeg echter een boete van vierentwintig gulden wegens herhaalde overschrijding van de taptijden.¹¹⁹ Gemiddeld bedroeg het opgelegde bedrag zes gulden.

Vrijwel alle twintig gedaagden die de keur op het tappen van sterke drank overtraden, waren brandewijnverkopers. Deze winkeliers verkochten dus niet alleen hun brandewijn, maar schonken deze ook, zij het in het klein. Voor zover vermeld, hadden zij na de officiële sluitingstijd steeds maar 'enkele' gasten in huis; twee kroegbazen hadden er op het moment dat de onderschouten waren binnengevallen nog vier zitten. Het is niet duidelijk waarom juist deze brandewijnverkopers voor het college van vredemakers moesten verschijnen. Leiden moet vele tientallen brandewijnverkopers binnen haar poorten hebben gehad; in de belastingkohieren van 1674 staan er alleen al honderddrieëndertig vermeld.¹²⁰ Hielden de meesten zich dan gewoon aan de regels? Of controleerden de onderschouten zo weinig? Dat lijkt gezien hun financiële belang bij het uitdelen van boetes onwaarschijnlijk.¹²¹ Mogelijk hadden de gedaagde brandewijnverkopers een onderhandse schikking met de onderschouten geweigerd en troffen de anderen bij een overtreding wel een overeenkomst. Feit is dat de gereformeerde kerkenraad zich in 1656 bij het stadsbestuur beklaagde dat de onderschouten het zo

116 RAL, SAIL, inv.nr. 1073. Zie voor de zogeheten compositiebevoegdheid van de schout onder meer: Van der Heijden, *Huwelijk in Holland*, 82-85; Faber, *Strafrechtpleging*, 35; Van Caenegem, *Strafrecht in Vlaanderen*, 312-323.

117 RAL, SAIL, inv.nr. 12, p. 224.

118 RAL, ORA, inv.nr. 47 2H (4-4-1664).

119 Idem (27-6-1664).

120 Peltjes, *Leidse lasten*, 13. Vgl. Tjalsma, 'Een karakterisering van Leiden', 29.

121 Onderschouten kregen geen vast salaris. Hun inkomen bestond uit een gedeelte van de boetes. Alle boetes op overtredingen van 20 stuivers en lager waren voor de onderschouten. Van boetes tussen 1 en 6 gulden kregen ze de helft, van boetes tussen de 6 en de 12 gulden eenderde. Geldstraffen van 12 tot 50 gulden waren voor een vijfde deel voor de onderschouten. Bij sommen die hoger uitkwamen kregen ze slechts een vijfde deel van de eerste vijftig gulden van het bedrag. Wanneer de schout afwezig was en de eerste onderschout diens honneurs waarnam tijdens rechtzittingen had hij ook recht op een deel van de boetes bij défautes, de leges voor het horen van getuigen en dergelijke (RAL, SAIL, inv.nr. 1073). Vgl. Van de Pol, *Amsterdams hoerdom*, 236.

vaak met brandewijnverkopers op een akkoordje gooiden. De onderschouten ontken- den dit overigens ten stelligste.¹²² De afwezigheid van herbergiers en andere kroegba- zen onder de gedaagden valt ook op. Traden de onderschouten daar niet tegen op, of was de bereidheid tot schikking onder de andere horecaondernemers groter? Slechts in één geval is sprake van een vaantjeshoudster die door de vredemakers beboet werd om- dat ze te laat haar deuren sloot. Vaantjes waren tapperijen waar bier per kan verkocht werd voor particulier gebruik. Ze waren te herkennen aan een houten vlaggetje of vaantje. Enkele vaantjeshouders hadden hun winkel echter ingericht als kroeg.¹²³

Niet alleen onderschouten speurden naar overtredingen, ook de tien dienaren van de schout deden dat. Deze bewapende dienders konden eveneens Leidenaren die de fout ingingen, bekeuren en eventueel voor de vredemakers dagen, hoewel dit recht, voor zover kon worden nagegaan, nergens in een keur is vastgelegd.¹²⁴ Het ging daarbij steeds om één tamelijk klein vergrijp, namelijk het vervuilen van straten en grachten met as.¹²⁵ Volgens de keur diende dit beboet te worden met twintig stuivers als de as op straat terecht was gekomen en twee gulden wanneer het vuil in de gracht belandde.¹²⁶ Maar ook hier gold dat deze sancties door de vredemakers nauwelijks werden opge- legd. Alleen ene Catalijntje moest de hele boete betalen voor het bevuilden van de grach- ten, mogelijk omdat ze al vaker was betrapt. Maar de meeste overtreders, allemaal vrouwen en voor een belangrijk deel dienstmeiden, mochten met de helft van de boe- te volstaan. Waarom de vredemakers niet de in de keur vastgestelde straf oplegden, is niet helemaal duidelijk. Waren de vrouwen niet vermogend genoeg om de volledige boete te betalen en waren andere overtreders wel in staat ter plekke een regeling met de dienaren te treffen? Of weigerden de meesters van de dienstmaagden om voor hun personeel in te staan, zoals de keur vereiste? Het was in ieder geval steevast winter wan- neer deze boetes werden opgelegd en in dit seizoen zaten veel Leidenaren, met name vrouwen, extra krap bij kas.

Twist

Onder twist worden in dit verband algemene onenigheden tussen personen gerekend, die door de vredemakers niet als 'injurie' of gewelddadigheden geregistreerd werden en waarbij ook het oordeel van het college van vredemakers niet naar een belediging of handgemeen verwijst. Alleen uit wat het forum wél als uitspraak noteerde, kan worden afgeleid dat het om ruzies moest gaan. Een vaak opgelegd oordeel is bijvoorbeeld dat partijen gelast werden elkaar met rust te laten, al dan niet in combinatie met de waar- schuwing dat de schout of onderschout voortaan op het gedrag van de gedaagde, en vaak ook op dat van de eiser, zou letten. Dat hield in dat bij herhaling een boete kon volgen. Deze uitspraak kwam eveneens bij beledigingen voor, maar dan werd tegelij-

¹²² RAL, SAIL, inv. 189 (14-9-1656).

¹²³ RAL, ORA, inv.nr. 47 2I (20-10-1664). Vgl. Dekker, 'Arbeidsconflicten', 72. Zie ook Schmidt, *Overleven na de dood*, 134-135; Le Francq van Berkheij, *Natuurlijke historie van Holland III*, 1057.

¹²⁴ Ze dienden alle overtredingen van de keuren die hen ter ore kwamen te beboeten (RAL, SAIL, inv.nr. 726).

¹²⁵ Ook de klerken die in de poorten werkten en de commissarissen van de voerlieden mochten mensen die hun as niet in de daartoe bestemde putten loosden, een boete opleggen (RAL, SAIL, inv. 189 (18-3-1655)).

¹²⁶ RAL, SAIL, inv.nr. 12, p. 25.

kertijd een 'amende honorable' of 'profitable' opgelegd of bevatte de omschrijving van de zaak, zoals gezegd, het woord 'injurie'. Het gebrek aan een nadere omschrijving van de als 'twist' aangemerkte geschillen maakt dat hier nauwelijks op de kwesties kan worden ingegaan. Ook een vergelijking met andere gerechtelijke of notariële bronnen leverde niets op.

7.4.2 Huwelijk en zedelijkheid

Het is opvallend hoe weinig de vredemakers werden ingeschakeld bij (voor)echtelijke problemen. Blijkbaar vonden de inwoners van Leiden het college van vredemakers niet het meest aangewezen forum voor het bereiken van een oplossing bij echtelijke mishandeling of voorechtelijke zwangerschap. Een van de redenen hiervoor is de korte juridische procedure van het college die zich niet leende voor de dikwijls complexe huwelijksproblematiek. Maar misschien is het juist om te zeggen dat andere instellingen meer geschikt geacht werden voor het beëindigen van moeilijkheden op het gebied van huwelijk en zedelijkheid. De keuze hing af van de oplossing die men voor ogen had. Zo bestond de mogelijkheid buurtheren en kerkenraden in te schakelen voor bemiddeling tussen echtgenoten in een poging de verhoudingen binnen het huwelijk te normaliseren. Verder kon een kerkenraad in gezinnen van lidmaten, wanneer bemiddeling niets uitrichtte, door middel van tucht druk uitoefenen om bijvoorbeeld overspel of mishandelingen te laten ophouden. Ook het notariaat was een goede mogelijkheid. Niet alleen kon met behulp van een attestatie een partner worden bewogen om tot een vergelijk te komen, maar ook was het mogelijk, bij het uitblijven van een oplossing, met behulp van dezelfde akte een juridische procedure te starten. Behandeling door de vredemakers bleef dan dikwijls achterwege. Tot slot waren er nog de commissarissen voor huwelijkszaken, die zich met de juridische afwikkeling van bepaalde echtelijke kwesties konden bezighouden. In Leiden hielden ze daar echter geen systematische aantekeningen van bij.¹²⁷

Een aantal huwelijksproblemen ontbreekt helemaal in de vredemakersboeken, zoals overspel en kwaadwillige verlating. Deze ernstige zaken hoorden thuis bij de civiele vierschaar. Ook konden ze door de schout in een strafrechtelijk proces aanhangig worden gemaakt of door kerkenraadsleden worden besproken in een tuchtprocedure. Dit gold ook voor incest, verkrachting en bloedschande.¹²⁸ Zo riskeerden daders onder meer verbanning uit Leiden en, als ze lid waren van bijvoorbeeld de gereformeerde kerk of de doopsgezinde gemeente, verwijdering uit de avondmaalsgemeenschap. Wie echter bij mishandeling, overspel of kwaadwillige verlating niet zozeer bestraffing van zijn of haar partner op het oog had, maar vooral van hem of haar af wilde, kon ook respectievelijk een scheiding van tafel en bed of ontbinding van het huwelijk aanvragen. Dit gebeurde meestal door middel van een procedure voor de civiele vierschaar. Wanneer beide echtelieden het over de scheiding van tafel en bed eens waren, dan kon deze ook worden geregeld via vrijwillige rechtspraak, wat neerkwam op het juridisch be-

¹²⁷ Zie Van der Heijden, *Huwelijk in Holland*, 38,39.

¹²⁸ Vgl. Idem, 257,258; Roodenburg, *Onder censuur*, 302-316.

krachtigen van een bijvoorbeeld door een notaris opgesteld document waarin de tijdelijke beëindiging van het samenwonen geregeld werd.¹²⁹ Maar dit alles viel buiten de bevoegdheid van de vredemakers. Maakte een van de partners bezwaar, dan moest een rolprocedure in gang worden gezet. Deze diende direct voor de vierschaar; de vredemakers sloeg men dan over.¹³⁰

Tabel 7.6 Verdeling van de onderzochte processen voor het college van vredemakers (1664) waarin moeilijkheden op het gebied van huwelijk en zedelijkheid naar voren komen, in personen (T) mannen (M), vrouwen (V) en aantal zaken (N). Tussen haakjes staat het aantal vervolgzaken in deze rubriek.

Categorie	Personen 1664						Zaken	
	Eiser			Gedaagde			N	%
	M	V	T	M	V	T		
Vaderschapsactie/defloratie	1	1	2	1	1	2	2	29
Verbreken trouwbelofte	1	0	1	0	1	1	1	14
Huwelijkse geboden	1	0	1	0	1	1	1	14
Echtelijke mishandeling	0	1	1	1	0	1	1	14
Overig	1	1	2	1	1	2	2 (4)	29
Totaal	4	3	7	3	4	7	7 (4)	100

Bron: RAL, ORA, inv.nr. 47 2H, 2I.

Uiteindelijk mobiliseerden zeven mensen het college van vredemakers in verband met problemen op gebied van huwelijk en zedelijkheid. Het is niet duidelijk wat hen voor de vredemakers deed kiezen. Wel lijken de betrokkenen geen lid van de Nederduitse of Waalse gereformeerde kerk of doopsgezinde gemeente te zijn geweest. Lidmatenboeken van deze denominaties ontbreken weliswaar voor de onderzochte periode 1664-1668, maar het feit dat de echtelijke problemen niet in de kerkenraadsnotulen genoemd werden, terwijl de betrokkenen die wel bij een rechtbank aanhangig maakten, geeft te denken. Niet alleen was de ernst van de feiten zelf aanleiding genoeg voor tuchtmaatregelen. Ook het aanspannen van een proces was *not done* voor lidmaten. De betrokken leden brachten dan namelijk de avondmaalsgemeenschap in opspraak.¹³¹ Over de inzet van buurtheren bij de door de vredemakers behandelde huwelijksgechillen is minder met zekerheid te zeggen. Er zijn nauwelijks Leidse buurtregisters overgeleverd, zodat onduidelijk is of de geschilvoerende partijen hun buurtheer hadden ingeschakeld voordat hun zaak bij de vredemakers voorkwam. Volgens de keur op de gebuurten hoorden ze dat wel te doen. Maar in de beschikbare buurtregisters zijn

¹²⁹ Vgl. Helmers, *Gescheurde bedden*, 177-179. Ook werden soms scheidingen van tafel en bed door de buurtheer uitgesproken. Deze waren officieus en hadden geen formele status. Zo bleef bijvoorbeeld de gemeenschap van goederen bestaan. Hoe vaak de onderhandse regelingen voorkwamen, is niet duidelijk (zie hoofdstuk 2 par. 2.4.3).

¹³⁰ Haks, *Huwelijk en gezin in Holland*, 184, 201-202.

¹³¹ Overigens kan ook stille tucht zijn uitgeoefend. Vgl. hoofdstuk 5. Zie verder Roodenburg, *Onder censuur*, 133; Zijlstra, *Om de ware gemeente*, 451.

daar nauwelijks sporen van te vinden.¹³² Het lijkt erop dat het mobiliseren van vredemakers bij huwelijksproblemen vooral een negatieve keuze was, waarbij andere opties niet of onvoldoende bereikbaar waren.

Vaderschapsacties, trouwbeloften en huwelijkse geboden

De vredemakersboeken bevatten slechts één geval van echtelijke mishandeling, althans beide partijen verschenen om die reden dezelfde maand voor de civiele vierschaar.¹³³ De overige processen inzake huwelijk en zedelijkheid die bij de vredemakers dienden, betroffen min of meer administratieve kwesties, zoals de zogeheten vaderschapsacties waarmee een ongehuwde moeder eiste dat de verwekker van haar kind met haar zou trouwen of haar financieel zou compenseren. Het was daarbij van cruciaal belang om aan te tonen dat de vader de vrouw trouwbeloften had gedaan. Toezeggingen om te trouwen waren bindend. Meisjes die zwanger raakten, konden daar een beroep op doen wanneer de verwekker bij nader inzien van een huwelijk afzag. Trouwen was voor hen zo een manier om hun verloren eer te redden.¹³⁴ Maar er was nog een manier, namelijk financiële compensatie. Een beroep op trouwbeloften leidde niet automatisch tot een huwelijk. Regelmatig waren de beloften onbewijsbaar of ontkende de andere partij deze onder ede. Wanneer de geslachtsgemeenschap wél door de man werd erkend, kon deze veroordeeld worden tot het vergoeden van de verloren eer, en, als het kind reeds geboren was, van de kraamkosten en eventuele alimentatie.¹³⁵ Gillis van den Bosch hoefde daarom de zwangere Geertje Florisd., met wie hij het bed had gedeeld, alleen financieel te compenseren voor het verlies van haar eerbaarheid voordat ze moest gaan bevallen. De trouwbeloften waar Geertje zich op beriep, bleken niet te bewijzen.¹³⁶ Met het vonnis wordt overigens ook duidelijk dat de eerbaarheid van de vrouw zich beperkte tot haar maagdelijkheid. Weduwen kwamen niet in aanmerking voor dotatie.¹³⁷

In bepaalde omstandigheden konden trouwbeloften, met goedvinden van beide partijen, worden ontbonden. Het ging dan om huwelijkstoezeggingen aan meerdere personen, vreemdgaan, het overgaan op een niet-gereformeerde religie, krankzinnigheid, onverzoenlijke haat of eerverlies van de partner. Voorwaarde was wel dat het meisje niet zwanger was. Pieter de Tombe had zo zijn twijfels over de trouw van Catrijn de Bruijn en daagde haar voor de vredemakers. Daar lijkt ze de schending van Pieters vertrouwen te hebben erkend. Catrijn en Pieter spraken vervolgens af om elkaar ten overstaan van de commissarissen van huwelijkse zaken te ontslaan van de trouwbeloften.¹³⁸

Jan Jansz. Lommerij eiste van Maertje Salomonsd. dat zij zijn huwelijkse geboden niet zou beletten. Huwelijken moesten volgens de politieke ordonnantie van 1580 tot drie keer toe vanaf het stadhuis of de kansel worden aangekondigd, zodat ouders, familie, vrienden en andere betrokkenen in de gelegenheid waren om bezwaren tegen de

¹³² Vgl. hoofdstuk 2. Vredemakers verwezen in 1664 geen enkele huwelijkskwestie terug naar een buurtheer.

¹³³ De zaak is uitgebreid beschreven in hoofdstuk 8, par. 8.1.1.

¹³⁴ Van der Heijden, *Huwelijk in Holland*, 97, 129; Roodenburg, *Onder censuur*, 273; Koorn, 'Illegitimiteit en eergevoel', 77-78.

¹³⁵ Het gedrag van het meisje bleef overigens onbeboet. Vgl. Vleeschouwers, 'Self-divorce', 87; Broers, 'Flos mihi dos', 46-48.

¹³⁶ RAL, ORA, inv.nr. 47 2H (25-1-1664).

¹³⁷ Burghartz, 'Geschlecht, Körper, Ehre', 214, 218; Haks, *Huwelijken en gezin in Holland*, 88-96, m.n. 89.

¹³⁸ RAL, ORA, inv.nr. 47 2I (10-11-1664). Vgl. Roodenburg, *Onder censuur*, 265.

voorgenomen bruiloft in te dienen. Op die manier moesten clandestiene huwelijken worden voorkomen, zoals bijvoorbeeld een echtverbintenis tussen familieleden, binnen de zogeheten verboden graden, of met een partner die al aan een ander trouwbeloften had gedaan of die een losbandig leven leidde. De bezwaren tegen het aangekondigde huwelijk moesten wel schriftelijk worden ingediend.¹³⁹ Onduidelijk is of Maertje Salomonsd. dat had gedaan. Waarschijnlijk was ze een vroegere geliefde van saaiwerker Jan Jansz. Lommerij en meende ze dat hij haar trouwbeloften had gedaan.¹⁴⁰ In ieder geval leek het bewijs voor haar bezwaren mager. Voor de vredemakers verklaarde ze, conform de vordering van Jan, de geboden van de eiser niet langer te zullen beletten.¹⁴¹

Het aantal zaken is te gering voor een goede analyse van de geschilvoerende partijen. Wel valt op dat bij de eisers in de huwelijkszaken die voor de vredemakers aanhankelijk werden gemaakt vrouwen licht in de minderheid waren. In drie van de zeven rechtszaken daagden vrouwen een man voor het college. Doorgaans waren de verhoudingen in dergelijke kwesties omgekeerd. Het waren immers vooral vrouwen die werden aangekeken op een buitenechtelijke zwangerschap. Maar bij nader inzien wijken de zaken in de vredemakersboeken nauwelijks van dit beeld af. Zeker drie mannen lijkten hun geding te hebben aangespannen in reactie op beweringen van een vrouw die met hen wilde trouwen.

7.4.3 Contracten en afspraken

Schulden

Eén vluchtige blik op tabel 7.7 is voldoende om vast te stellen welke kwesties het enorme aandeel van de categorie 'contracten en afspraken' veroorzaakten: de schulden. Deze vormden zo ongeveer de *core business* van het vredemakerscollege met ruim zeventig procent van de geschillen in de bewuste rubriek en zo'n zestig procent van alle zaken waarvan bekend is waar ze over gingen. Nu was het hebben van schulden in de vroegmoderne tijd een alledaags verschijnsel. De meeste mensen kochten destijds op de pof. Zij lieten bijvoorbeeld hun aankopen aantekenen op zogeheten kerfstokken. Anderen leenden geld met behulp van obligaties of kochten op krediet en sloten daartoe een contract. Tot slot konden leningen ook gewoon mondeling worden aangegaan.¹⁴² Schulden hoefden op zich, wanneer iedereen op tijd betaalde, geen problemen op te leveren. Maar wanneer aflossing uitbleef, konden ook de schuldeisers in moeilijkheden komen en zelf hun betalingsverplichtingen niet meer voldoen. Het dagvaarden van schuldenaren voor het college van vredemakers was dan een doeltreffende manier om alsnog het uitgeleende geld terug te krijgen.

¹³⁹ Van der Heijden, *Huwelijk in Holland*, 63-67, m.n. 65.

¹⁴⁰ Vgl. Vleeschouwers, 'Self-divorce', 96-97.

¹⁴¹ RAL, ORA, inv.nr. 47 2I (17-10-1664).

¹⁴² Vijfzaken werden aangespannen door groepen erfgenamen of voogden. Zij zijn niet nader gespecificeerd en dus niet meegeteld.

¹⁴³ Twee keer werd een niet nader omschreven groep erfgenamen gedagvaard, die niet is meegeteld.

¹⁴⁴ In één zaak was een groep erfgenamen de eiser.

¹⁴⁵ Vgl. Schmidt, *Overleven na de dood*, 109; Pot, *Arm Leiden*, 221,222.

Tabel 7.7 Verdeling van de onderzochte processen voor het college van vredemakers (1664) waarin moeilijkheden op het gebied van contracten en afspraken naar voren komen, in personen (T), mannen (M) en vrouwen (V) en het aantal zaken (N). Tussen haakjes staat het aantal vervolgzaken in deze rubriek.

Categorie	Personen 1664						Zaken	
	Eiser			Gedaagde			N	%
	M	V	T	M	V	T		
Schulden	1181	200	1381 ¹⁴⁶	1212	204	1416 ¹⁴³	1386 (535)	71
Huurgeschillen	337	115	452 ¹⁴⁴	376	83	459	453 (113)	23
Aankoop en levering	28	12	40	39	2	41	40 (13)	2
Erfeniskwesties	17	0	17	14	6	20	17 (7)	1
Burenkwesties	14	1	15	14	2	16	15 (6)	1
Contractbreuk	6	1	7	5	2	7	7 (3)	<1
Overig	19	2	21	17	4	21	21 (11)	1
Totaal	1602	331	1933	1677	303	1980	1939 (688)	100

Bron: RAL, ORA, inv.nr. 47 2H, 2I.

De betalingsmoeilijkheden waar de vredemakers zich over moesten buigen, waren doorgaans weinig ingewikkeld en eenvoudig te bewijzen. Zo had Jan Cornelisz. van Thol goed geadministreerd dat hij Laurijn la Mote ooit voor drieëntwintig gulden aan winkelwaren had geleverd. Hij eiste zijn geld. De vredemakers waren dankzij het kasboek van Jan snel van de rechtmatigheid van de vordering overtuigd en sommeerden Laurijn het geeïste zonder uitstel te betalen.¹⁴⁶ Maar vaak werden de vorderingen op zichzelf niet betwist en waren de moeilijkheden te wijten aan de slechte financiële staat waarin de debiteur verkeerde. Het college van vredemakers kon dan uitstel van betaling verlenen. Ook deelde het forum regelmatig de schuld op in kleinere bedragen die dan in termijnen afgedragen dienden te worden. Herrie Orben moest bijvoorbeeld aan brouwer Gedion Piaet twintig gulden betalen voor het bier dat deze hem geleverd had. Herrie zat echter krap bij kas. De vredemakers oordeelden dat de man het bedrag mocht aflossen met twaalf stuivers per week. Op die manier zou hij binnen vierendertig weken van zijn schulden af zijn.¹⁴⁷ In een enkel geval konden de vredemakers ook beslissen dat de gedaagde minder hoefde te betalen dan de eiser van hem of haar vorderde.¹⁴⁸

Dat het college van vredemakers vooral te maken kreeg met de meer eenvoudige schuldenproblematiek, blijkt ook uit de cijfers van tabel 7.8. De geschilvoerende partijen werden het opvallend vaak eens over de betaling van de schulden en de eventuele termijnen waarin die moest plaatsvinden. Maar een kleine dertig procent van de gedaagden moest onmiddellijk de hele schuld voldoen. Uitstel van betaling kon pas worden verleend na een schuldbekenntenis van de gedaagde.¹⁴⁹ Blijkbaar hadden debiteuren

¹⁴⁶ RAL, ORA, inv.nr. 44 2H (21-4-1664).

¹⁴⁷ Idem (15-2-1664).

¹⁴⁸ Zie bijv. Idem (14-3-1664).

¹⁴⁹ Groot Placaet-boeck IV, p. 477, art. 3.

weinig moeite met het erkennen van hun schulden. Het leverde hen ook wat op. De debiteuren kregen de mogelijkheid tot uitstel of het betalen in termijnen. Verder toonden zij hun bereidwilligheid tot het aflossen van de schuld en voorkwamen zij als wanbetaler bekend te worden, wat de mogelijkheden tot het krijgen van toekomstig krediet ernstig zou kunnen beperken. Wie niet betrouwbaar bleek, liep het risico zijn of haar goede naam te verliezen en sociaal en economisch geïsoleerd te raken. Meewerking bij schuldenkwesties die eenvoudig te bewijzen waren, was daarom geboden.¹⁵⁰

Tabel 7.8 Frequentie van de verschillende beslissingen van vredemakers inzake schuldenproblematiek (1664).

Beslissing	Frequentie	
	N	%
Instellen van betalingstermijnen	420	30
Onmiddellijke betaling van de schuld	390	28
Uitstel van betaling	189	14
Verstekvonnis	152	11
Onbekend	35	2
Vordering naar beneden bijstellen	30	2
Inschakelen arbiters	27	2
Tot nader order uitgesteld	13	1
Doorverwijzen naar hogere rechtbank	12	1
Eis ontzeggen	7	<1
Overig ¹⁵¹	111	8
Totaal	1386	100

Bron: RAL, ORA, inv.nr. 47 2H, 2I.

Ook het geringe aantal zaken dat naar arbiters of een hogere rechtbank werd doorverwezen, wijst erop dat de vredemakers vooral te maken kregen met weinig gecompliceerde betalingsproblemen. Bij dergelijke verwijzingen stond de vordering van de eiser doorgaans wél ter discussie. Zo kon een debiteur een rekening weigeren te voldoen, omdat de klager in zijn of haar ogen bijvoorbeeld een wanprestatie had geleverd of omdat de vordering anderszins onterecht zou zijn. Vrijwel steeds stuurde het college bij arbitrage de partijen – mits beide ermee instemden – naar specialisten in een bepaald beroepsveld, zoals bijvoorbeeld gildenbestuurders. Die hadden kennis van zaken en genoten aanzien bij zowel de eiser als de klager. Voorwaarde was wel dat de betrokkenen daadwerkelijk voor de scheidsmannen verschenen om hun verhaal te doen. Wie niet kwam opdagen, kreeg een boete van maar liefst twaalf gulden. Ook moest hij of zij de onkosten van de arbiters

¹⁵⁰ Vgl. De Waardt, 'De geschiedenis van de eer', 336-338; Lesger, 'Huwelijk, opportunisme en bedrog', 71-72; Kooijmans, 'Risk and reputation', 25-27; Roodenburg, 'Notaris en de erhandel', 369; Idem, *Onder censuur*, 386.

¹⁵¹ Bij 'overige' beslissingen ging het om toegewezen vorderingen, zonder dat duidelijk is of het genoemde bedrag overeenkwam met de eis.

vergoeden.¹⁵² Officieel moest het door de scheidsmannen overeengekomen compromis door de vredemakers worden bekrachtigd. Maar dat gebeurde vrijwel nooit.¹⁵³

Tabel 7.9 De hoogte van de geëiste bedragen in guldens in verband met schulden in de vredemakersboeken en de frequentie van de verschillende bedragen (1664) in de zaken waarvan de hoogte van de eis bekend is.

Geëist bedrag	Frequentie	
	N	%
≤10	230	21
11-20	198	18
21-30	131	12
31-40	95	9
41-50	76	7
51-60	38	4
61-70	37	3
71-80	49	5
81-90	28	3
91-100	32	3
101-150	57	5
151-200	32	3
≥201	73	7
Totaal	1076	100

Bron: RAL, ORA, inv.nr. 47 2H, 2I.

Wanneer vredemakers kwesties direct naar de civiele vierschaar verwezen, waren er onvoldoende aanknopingspunten voor arbitrage, bijvoorbeeld omdat de bereidheid om tot overeenstemming te komen, ontbrak. Bovendien ging het meer dan eens om bedragen waar vredemakers zelf niet over mochten oordelen. Het gemiddelde van de vorderingen waarvoor, zoals dat heette, 'de weg van justitie' werd geopend, bedroeg zo'n tweehonderdzig gulden. Niet alle partijen maakten, wanneer de vredemakers hen toestemming gaven voor een proces voor de vierschaar, hun zaak daadwerkelijk bij de schepenbank aanhangig. In de categorie 'schulden' deden vijf van de twaalf eisers dat. Waarschijnlijk vonden de anderen de kosten en risico's van een rolprocedure voor de schepenen te hoog. Het is niet ondenkbaar dat de meesten onder dat vooruitzicht alsnog buiten de rechtbank een uitweg vonden.¹⁵⁴

¹⁵² RAL, SAII, inv.nr. 12, p. 280.

¹⁵³ De vredemakers negeerden op dit punt de keuren. Zo voegden vredemakers aan de arbitrage soms de conditie toe dat wanneer de partijen er ook met de scheidsmannen niet uitkwamen, ze hun zaak bij de civiele vierschaar mochten voortzetten. Terugkoppeling was bij falen van de arbitrage dus niet nodig. Ook het feit dat gereenvoicerde zaken zelden in de dingboeken van grote zaken terugkeerden, wijst erop dat succesvolle arbitrage niet door een vonnis van de vredemakers gevolgd hoefde te worden. Dit betekende een verlichting van de werkdruk van het college van vredemakers.

¹⁵⁴ Vgl. Dinges, 'Uses of justice', 1; Shoemaker, *Prosecution and punishment*, 134-136, 202; Sharpe, 'Such disagreement', 173; Lenman and Parker, 'The state', 21.

De meeste schulden waar de vredemakers zich over bogen, hadden betrekking op kleine bedragen die niet boven de competentiegrens van het college uitkwamen. De gemiddelde eis was negenenzeventig gulden; het merendeel van de schulden was echter nog een stuk kleiner.¹⁵⁵ Uit tabel 7.9 volgt dat de vredemakers zich honderdtweënzestig keer uitspraken in zaken die buiten hun bevoegdheden vielen. Drieënzeventig daarvan ontstegen ook de competentie van de commissarissen van kleine zaken, die mogelijk niet los van het college van vredemakers functioneerden. Het is interessant te onderzoeken hoe in die gevallen geoordeeld werd.

Tabel 7.10 Differentiatie van het oordeel van de vredemakers bij schuldeisen binnen en buiten hun competentiegrens in absolute aantallen en in procenten van het totaal (1664).

Bedrag in gulden	Betalen in termijnen		Uitstel betaling		Betaling ineens		Verwijzing naar hoger gerecht		Arbitrage		Overig		Onbekend		Totaal	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
≤ 100	322	30	115	11	258	24	1	<1	10	1	186	17	22	2	914	85
101-200	31	3	19	2	26	2	2	<1	3	<1	4	<1	4	<1	89	8
≥ 201	23	2	23	2	8	<1	5	<1	8	<1	2	<1	4	<1	73	7
Totaal	376	35	157	15	292	27	8	<1	21	2	192	18	30	3	1076	100

Bron: RAL, ORA, inv.nr. 47 2H, 2I.

Bij vorderingen tussen de honderd en tweehonderd gulden kwam het college van vredemakers vrijwel tot dezelfde uitspraken als bij eisen die daaronder bleven. Alleen veroordeelden de vredemakers niemand bij verstek wanneer kwesties de honderd-guldengrens overschreden. Het belangrijkste in dit verband is dat het forum gedaagden in beide categorieën relatief even vaak betaling van het geëiste oplegde. Alleen bij eisen boven de tweehonderd gulden treedt een duidelijke verandering op. Het aantal vonnissen waarin de eis zonder verdere betalingsregeling werd toegewezen, neemt dan flink af. Dit duidt er opnieuw op dat bij bedragen tot tweehonderd gulden het college van vredemakers en de commissie voor kleine zaken in elkaar overvloeiden.

Overigens stapte een deel van de crediteuren niet onmiddellijk naar de vredemakers wanneer de schulden van afnemers een probleem gingen vormen. Sommige schuldeisers lieten eerst beslag leggen op de roerende goederen van hun debiteuren. Met zo'n buitenbezitstelling wilden ze voorkomen dat de debiteuren iets zouden ondernemen dat hen zou benadelen, zoals het laten verdwijnen van spullen die bij executie nog geld konden opleveren. Soms was zo'n beslaglegging afgesproken, bijvoorbeeld in een 'wilige condemnatie' die beide partijen bij het verlenen van het krediet overeengekomen waren, maar dat was lang niet altijd het geval. Zonder vooraf gemaakte afspraken was

¹⁵⁵ Dat het gemiddelde toch nog relatief hoog uitviel, heeft alles te maken met enkele opvallend hoge bedragen die werden geëist. Zo waren zes vorderingen groter dan duizend gulden. Wanneer deze extreem hoge waarden (f1000,-) buiten beschouwing blijven, ligt het gemiddeld geëiste bedrag bij schulden op 63 gulden.

een gerechtelijke toetsing van het beslag of arrest nodig.¹⁵⁶ Beslagleggingen dienden verder door de stedelijke bode te gebeuren, na een schriftelijke opdracht van de crediteur. Voorwaarde was ook dat de schuldeiser de debiteur de reden van het arrest bekendmaakte en snel een civiele procedure startte om de rechtmatigheid te toetsen.¹⁵⁷ In de vredemakersboeken van 1664 kunnen vijfenzeventig processen over beslagleggingen worden aangetroffen. Een groot aantal daarvan was echter niet aangespannen door schuldeisers, maar door debiteuren die de beslagname op hun goederen aanvochten. Het gaat hierbij om vijftig zaken. De betrokken schuldenaren waren dan van mening dat de crediteuren teveel goederen hadden laten 'arresteren' of dat de beslaglegging sowieso onrechtmatig was. De vredemakers bepaalden in de helft van die gevallen dat de schuldeiser de bezette goederen terug moest geven. Vaak sommeerden ze de debiteur tegelijk de achterstallige betalingen te voldoen.

Veruit de meeste debiteuren en crediteuren waren mannen. In geval van de klagers, doorgaans de crediteuren, moet enige voorzichtigheid in acht worden genomen, omdat de aanwezigheid van procureurs de cijfers licht vertekenen.¹⁵⁸ Het hoge aantal mannen is bijzonder, gezien het feit dat vooral vrouwen de financiële administratie voerden.¹⁵⁹ Ook klopt het niet met de waarneming van Van Assen dat mannen zich voor de vredemakers vaak door hun vrouwen lieten vertegenwoordigen.¹⁶⁰ Blijkbaar hielden in 1664 veel huishoudens zich aan de norm, dat mannen hun gezin naar buiten toe vertegenwoordigden, zeker in de rechtbank. Officieel mochten vrouwen niet zonder hun man voor de vredemakers verschijnen; ongetrouwde vrouwen moesten een gekozen voogd meenemen.¹⁶¹ Maar in de praktijk hield men zich zelden aan deze regel.¹⁶² Zo spanden de zevenenveertig weduwen, die geld eisten van schuldenaren, zonder voogd een rechtszaak aan. Ook de tweeënvijftig weduwen die wegens schulden voor het college van vredemakers gedaagd werden, traden zonder voogd op. De resterende vrouwen lijken eveneens zonder assistentie voor de rechtbank te zijn verschenen.¹⁶³

Van iets meer dan een kwart van de klagers, exclusief de procureurs, is het beroep bekend; de beroepen van de beklagden zijn maar in veertien procent van de gevallen genoteerd.¹⁶⁴ Slechts een klein deel van de schuldeisers en schuldenaren was werkzaam in

156 In een 'willige condemnatie' kwamen crediteuren en debiteuren overeen dat de schuldeiser betaling van de schulden kon afdwingen door de goederen van de debiteur executabel te laten verklaren. Zie voor meer informatie over beslagleggingen bij schulden: Verhaest, 'Gedwongen tenuitvoerlegging', 295-324, m.n. 300-301, 308.

157 Van Leeuwen, *Nederlandse practyk*, 334-337, 410-429; RAL, SAII, inv.nr. 12, p. 267, 307vv. Vgl. Lijten, *Burgerlijk proces*, 115-116. Zie ook Nortier, *Burgerlijk proces*, 17.

158 340 van de 1379 klagers (=25%) waren procureur en traden namens een niet nader genoemde 'ander' op. Zij zouden dus heel goed een vrouw hebben kunnen vertegenwoordigen. Zie ook noot 164.

159 Schmidt, *Overleven na de dood*, 145; Roodenburg, 'Eer en oncer', 133,134; Garrioch, *Neighbourhood and community*, 83.

160 Van Assen, 'Vredemakers', 73. In totaal konden onder de eisers 43 vrouwen worden gevonden die namens hun man optraden; onder de gedaagden lag dat aantal op 38.

161 *Groot Placiet-boeck IV*, p. 477, art. 2. Vgl. Nortier, *Burgerlijk proces*, 88,89; Schmidt, *Overleven na de dood*, 55,59,64.

162 Van Aert concludeert hetzelfde voor Antwerpen (Van Aert, 'Tussen norm en praktijk', 31-34). Ook in Londen en Parijs waren vrouwen zelfstandiger dan hen volgens de normen was toegestaan (Gowing, 'Language, power and the law', 26; Shoemaker, *Prosecution and punishment*, 207; Garrioch, *Neighbourhood and community*, 84). Vgl. De Groot, *Inleidinghe I.4.7*; Van Leeuwen, *Het Rooms-Hollands Regt*, I,6.

163 Zie Schmidt, 'Zelfstandig en bevoogd', 31-33 en Idem, *Overleven na de dood*, 62.

164 289 procureurs onder de klagers vertegenwoordigden schuldeisers, waarvan de identiteit niet bekend is. Ditzelfde gold voor de dertig advocaten en eenentwintig notarissen.

de omvangrijke Leidse textielsector. Zo staan in 1664 maar dertien lakendrapiers, tien kleermakers, zes verwers, vijf wolkopers, vier lakenwinkeliers, drie lakenbereiders en vier overige textielproducenten als klagers in de vredemakersboeken vermeld. Onder de beklagden zijn nog geen veertig vertegenwoordigers van de textielnijverheid te vinden. Natuurlijk is het goed mogelijk dat onder de debiteuren en crediteuren, waarvan het beroep niet in de boeken is vermeld, nog textielproducenten te vinden zijn, maar veel zullen het er niet zijn, er vanuit gaande dat de vermelding van beroepen min of meer willekeurig gebeurde.¹⁶⁵ Het lijkt er eerder op dat de meeste textielondernemers achterstallige betalingen via de gouverneurs van de verschillende hallen probeerden te innen. De meeste van hun schuldenaren waren immers, gezien de vergaande arbeidsdeling in die branche, ook werkzaam in de textielindustrie.¹⁶⁶

Het grootste deel van de eisers bestond uit neringdoenden, over het algemeen afkomstig uit de lagere en hogere middenklassen, die vaak voor kleine bedragen goederen op rekening verkochten en die na een opeenstapeling van het verstrekte krediet zelf in financiële problemen dreigden te komen. Onder hen waren zesenviertig bakkers, de meeste van hen hadden hun debiteuren inmiddels voor tientallen guldens aan brood geleverd zonder ooit een cent te zien. Zij werden op hun beurt weer belaagd door onder meer korenkopers die geld wilden zien voor geleverd graan. Verder valt het relatief grote aantal kroegbazen onder de klagers op: veertien herbergiers, dertien wijnkopers en vier brandewijnverkopers. Zij stonden vaak zelf weer als debiteur tegenover brouwers omdat zij het afgenomen bier nog niet hadden betaald. Dit illustreert de onderlinge verwevenheid van schulden. Debiteuren en crediteuren waren, zoals eerder is gesteld, tot elkaar veroordeeld en waren beiden, mits de schuld buiten kijf stond, gebaat bij een snelle afhandeling en een goede betalingsregeling.

Huurkwesties

Naast het afhandelen van 'gewone' schulden, hielden de vredemakers zich vooral bezig met huurschulden en andere problemen tussen huurders en verhuurders. Twintig procent van alle processen in 1664 waarvan de toedracht te achterhalen viel, bestond uit huurgeschillen. Hierbij ging het vaak om huurachterstanden of zogeheten bevoorrechte schuldvorderingen. Dit is gezien de bevolkingsdichtheid en de bijbehorende hoge huurprijzen in de stad natuurlijk nauwelijks verbazingwekkend, hoewel de ergste woningnood anno 1664 alweer achter de rug leek.¹⁶⁷ De huur drukte zwaar op het levensonderhoud van de meeste Leidenaren en bij de minste of geringste tegenspoed ontstonden betalingsproblemen.¹⁶⁸ Verhuurders konden dan de vredemakers inschakelen om huurders tot betaling te dwingen. Alle problemen met betrekking tot de huur en verhuur van huizen, kamers, kelders en zolders, waarvan de huurprijs onder de tweehonderd gulden per jaar lag, dienden uitsluitend aan de vredemakers te wor-

¹⁶⁵ De vredemakers verwezen in 1664 1 keer een schuldenkwestie terug naar de gouverneurs van de lakenhal. In dit geval stond het beroep van de klager niet in de vredemakersboeken vermeld.

¹⁶⁶ Zie hoofdstuk 3, par. 3.6.2.

¹⁶⁷ In de loop van de jaren zestig zou de woningnood opnieuw toenemen (Van Maanen, 'Stadsbeeld en ruimtelijke ordening', 27; Van Oerle, *Leiden binnen en buiten de stadsvesten*, 431,432).

¹⁶⁸ Zie Pot, *Arm Leiden*, 222; Posthumus, *Geschiedenis van de Leidse lakenindustrie II*, 979vv.

den voorgelegd. Een juridisch vervolg was niet mogelijk. Bij bedragen die de genoemde bevoegdheid ontstegen, mochten partijen binnen acht dagen hun zaak voorleggen aan de civiele vierschaar. De eiser moest dan wel twee gulden inleggen die hij kwijt was als hij zijn zaak verloor.¹⁶⁹ Vaak kwam dit vermoedelijk niet voor. De competentiegrens van het college lag ruim boven de gemiddelde huurprijs in Leiden.¹⁷⁰

Tenminste tachtig procent van de huurgeschillen in de vredemakersboeken had betrekking op wanbetalende huurders. Het ging daarbij niet om het overslaan van één week of maand huur. Gemiddeld kwamen de verhuurders pas na zeven maanden in actie. En dat terwijl de meeste huurders, zo volgt uit de vredemakersboeken, hun huur per week moesten betalen.¹⁷¹ De meeste verhuurders stelden zich dus betrekkelijk coulant op bij huurachterstanden. Ze begonnen pas een rechtszaak wanneer hun eigen financiële verplichtingen in gevaar dreigden te komen. De gemiddelde huishuur per jaar die in de vredemakersboeken geëist werd, bedroeg honderdthalf gulden. Dit bedrag heeft echter alleen betrekking op de huishuren waarvan duidelijk is over welke periode ze betaald moesten worden. In 1664 zijn dat er slechts zesendertig. Gezien dit lage aantal kunnen nauwelijks conclusies worden getrokken over de gemiddelde huurprijs, de woningen en de huurders. Er werden waarschijnlijk veel kleine huren gerekend, vaak voor kamers of zolders. Bij grote bedragen hoorden daarom mogelijk verhoudingsgewijs langere huurtermijnen. Maar dit valt, nogmaals, op grond van de vredemakersboeken niet uit te maken.

Tabel 7.11 Frequentie van de verschillende beslissingen van vredemakers inzake huurgeschillen (1664).

Beslissing	Frequentie	
	N	%
Onmiddellijke betaling van de huur	114	25
Instellen van betalingstermijnen	103	23
Onbekend	75	17
Uitstel van betaling	31	7
Vordering naar beneden bijstellen	15	3
Verstekvonnis	9	2
Inschakelen arbiters	7	2
Tot nader order uitgesteld	7	2
Doorverwijzen naar hogere rechtbank	3	<1
Eis ontzeggen	2	<1
Overig	87	19
Totaal	453	100

Bron: RAL, ORA, inv.nr. 47 2H, 2I.

¹⁶⁹ RAL, SAI, inv.nr. 12, p. 255vv, art. 15.

¹⁷⁰ Zie noot 60.

¹⁷¹ Woningen werden doorgaans tot 1 mei of 1 november verhuurd om te voorkomen dat huurders of verhuurders eenzijdig de huur opzegden. Alleen in een schriftelijke contract kon van die regel worden afgeweken en een kortere of langere huurperiode worden aangegaan (RAL, SAI, inv.nr. 12, p. 210). Vgl. De Smidt, *Rechtsgewoonten*, 118, 192.

De vredemakers beslisten meestal dat de in gebreke gebleven huurder het geëiste bedrag moest voldoen. Van uitzetting was in 1664 geen sprake.¹⁷² Was de gedaagde niet onmiddellijk tot betaling in staat, dan kreeg deze dikwijls toestemming om de huurschuld in termijnen af te lossen. Een en ander wijst erop dat de claim van de verhuurders in de meeste gevallen gerechtvaardigd lijkt te zijn geweest. Zoals bekend stonden de vredemakers pas verspreide betaling toe na een schuldbekentenis van de gedaagde. En die kon waarschijnlijk weinig anders dan de claim van de verhuurder bevestigen, gezien het feit dat de vredemakers huurbazen nauwelijks om bewijs hoefden te vragen. Ook het geringe aantal bijstellingen van het geëiste bedrag of zelfs het ontzeggen van de eis lijkt op weinig problemen met de vorderingen te duiden. Uitstel van betaling kwam opvallend weinig voor. Mogelijk hielden de vredemakers op deze manier rekening met de belangen van de verhuurders die niet gediend waren met opgeschoven betaaldaten. De debiteur bleef immers in de meeste gevallen huurder. Bij uitstel van betaling zou de schuld alleen maar verder oplopen en de kans dat de verhuurder ooit nog geld in handen in zou krijgen, evenredig afnemen.

Net als bij de hiervoor besproken schuldenkwesties hoefden de vredemakers nauwelijks huurproblemen aan arbiters over te laten; opnieuw een teken dat de huurders weinig tegen de eisen van de verhuurders hadden in te brengen. Het handjevol scheidsmannen dat werd ingezet, was bovendien opnieuw divers. In twee gevallen stemden de geschilvoerende partijen in met arbitrage door de vredemakers zelf. Dit leverde in één zaak een reductie van de geëiste som op; de uitspraak in het andere geval is onbekend. In drie processen werden scheidslieden uit de juridische praktijk ingeschakeld, te weten advocaten, notarissen en procureurs. De overige twee keer ging het om de gouverneurs van de lakenhal en twee metselaars. Helaas ontbreken de achtergronden van deze zaken. Ook de uitkomst van de arbitrage is niet altijd bekend. In drie gevallen wel, waaronder de genoemde verlaging van de te betalen huur. Twee keer werd de eiser in het gelijk gesteld.

Verhuurders konden, alvorens een rechtszaak te beginnen, ook eerst beslag laten leggen op spullen van huurders om betaling van de achterstallige huur veilig te stellen. Hoe vaak dit gebeurde, is niet duidelijk. Huurders vochten het 'arrest' op hun goederen zelden aan, waardoor een en ander nauwelijks in de vredemakersboeken is opgenomen. Bij de eerder besproken schuldenkwesties lag dit anders. In die rubriek klaagden debiteuren wel met enige regelmaat over beslagleggingen, vermoedelijk omdat die niet geheel volgens de regels waren verlopen. Waarom verhuurders minder vaak werden teruggefloten dan de andere schuldeisers, wordt duidelijk uit de keur op het 'bezetten van poorters of inwoners'. Daarin droeg het stadsbestuur crediteuren op om het arrest te laten toetsen om willekeur te voorkomen. Maar verhuurders vielen buiten deze regeling. Zij mochten zonder meer beslag laten leggen op goederen van huurders, omdat deze zich op het eigen terrein van de verhuurder bevonden.¹⁷³ Huurders hadden

¹⁷² Verviel de huur op 1 mei of 1 november dan moest de huurder vóór het middaguur het pand ontruimd hebben, zo niet dan deed de schout of substituutschout dat (RAL, SAII, inv.nr. 12, p. 211 en De Smidt, *Rechtsgewoonten*, 102). Uitzetting wegens huurachterstand bij een nog lopend contract mocht pas na twee jaar (De Groot, *Inleidinge*, III.19,11).

¹⁷³ RAL, SAII, inv.nr. 12, p. 268. Vgl. *Ibidem*, p. 212. Voor getouwen van textielproducenten gold dat die alleen door schuldeisers die ook bij de nering waren aangesloten in beslag mochten worden genomen (Posthumus, *Bronnen VI*, 339 par 7).

daar weinig tegen in te brengen. Over de arresten kan alleen iets worden teruggevonden wanneer de vredemakers bepaalden dat de in beslaggenomen goederen van de huurders eventueel verkocht mochten worden om de huurachterstand weg te werken. Dit gebeurde in zeventwintig gevallen. Een dergelijke 'executie' van de gearresteerde goederen was overigens een laatste middel. Wanneer de huurder kans zag op een andere manier de schuld bijtijds te voldoen, kreeg hij of zij de spullen terug.¹⁷⁴

De huurkwesties die als 'overig' zijn opgenomen in tabel 7.11, hebben doorgaans betrekking op andere zaken dan huurachterstanden, zoals bijvoorbeeld op huurders die via het college van vredemakers voor elkaar kregen dat ze in hun huis mochten blijven wonen. Vaak was dan sprake van een plotselinge beëindiging van een gedoogsituatie door de verhuurder, wat volgens de keuren verboden was. Huurders die na het aflopen van het huurcontract in hun huis bleven wonen, met medeweten van de verhuurder, mochten daar enige tijd later niet plotseling uit worden gezet. Hij of zij had het recht er nog minstens een half jaar in te wonen, mits de huur natuurlijk gewoon werd betaald.¹⁷⁵ Overigens kwam zo'n situatie meestal pas aan het licht wanneer een verhuurder via de vredemakers de huurder uit het huis wilde zetten; het forum stak daar dan, na het horen van beide partijen, een stokje voor. Huurders zelf begonnen hier nauwelijks een proces over, wat mogelijk ook iets zegt over hun positie ten opzichte van de verhuurders.¹⁷⁶ Een aantal huurders bleek voor het aflopen van het contract al weg te willen. Zij werden dan door de verhuurders voor de vredemakers gedaagd die hen sommeerden in hun huis te blijven wonen.¹⁷⁷ Weer anderen moesten juist verplicht verhuizen zonder nog langer huur te hoeven betalen. Mogelijk speelden hierbij soms toch betalingsproblemen een rol, maar ook kan sprake zijn van faillissement van de verhuurder.¹⁷⁸

Veruit de meeste huurders en verhuurders die voor de vredemakers verschenen, waren mannen. Daarmee wijken de huurgeschillen nauwelijks af van het algemene beeld in de vredemakersboeken. Hier moet opnieuw de opmerking bij worden gemaakt dat het aantal procureurs de verhoudingen licht verstoort. Het is niet bekend of zij een man of een vrouw vertegenwoordigden. Het valt op dat het aantal vrouwelijke eisers iets hoger ligt dan bij de schuldenkwesties, een kwart in plaats van vijftien procent. Dit komt waarschijnlijk voor een deel door het iets hogere aandeel weduwen onder de eisers, dertig procent in plaats van drieëntwintig. Zij vulden hun inkomen aan met het verhuren van kamers. Datzelfde kan worden gezegd van de ongehuwde vrouwen. Maar zeven vrouwelijke eisers worden opgevoerd onder vermelding van de naam van hun echtgenoot. Het aantal vrouwelijke gedaagden is verhoudingsgewijs nauwelijks hoger dan bij de eerder besproken debiteuren.

Drieëntwintig procent van de beroepen van de verhuurders is bekend, de procureurs niet meegerekend. Onder de huurbazen bevinden zich een aantal mannen uit de

¹⁷⁴ Vgl. De Damhouder, *Practycke civile*, LXXIII, 163.

¹⁷⁵ RAL, SAI, inv.nr. 12, p. 210. Vgl. De Groot, *Inleidinge*, III.19,2

¹⁷⁶ Vgl. RAL, ORA, inv.nr. 47 2H (18-1-1664; 1-2-1664)

¹⁷⁷ Vgl. Idem (29-7-1664); Idem, inv.nr. 47 2I (10-10-1664). Zie ook RAL, SAI, inv.nr. 12, p. 210; De Groot, *Inleidinge*, III.19,8.

¹⁷⁸ RAL, ORA, inv.nr. 47 2H (1-8-1664); Idem, 2I (27-10-1664). Zie Idem, SAI, inv.nr. 12, p. 194

hogere middenklasse en de stedelijke elite: een schepen en drie leden van de vroedschap, twee advocaten en vier kooplieden. Zij waren in de positie een of meerdere huizen te bezitten en te verhuren. Maar ook worden tien timmerlieden, zeven bakkers, zes metselaars, drie winkeliers, twee *doctores medicinae*, twee lakenwerkers, twee lakenbereiders en een herbergier genoemd. Het hoge aantal zelfstandige timmerlieden en metselaars is niet toevallig. Deze bouwlieden sprongen in de loop van de zeventiende eeuw handig in op de woningnood door grote oude huizen te kopen en te verbouwen tot kleine kamers om die dan weer met winst te verhuren.¹⁷⁹ In totaal zijn veertig verhuurders ook terug te vinden in de belastingkohieren van 1674. Hun gemiddelde aanslag bedroeg toen ruim achtenveertig gulden, waarmee hun vermogen neerkomt op ruim achtduizend gulden. Een aantal verhuurders had meerdere huurders tegen wie ze een procedure begonnen om hun geld te krijgen.¹⁸⁰

Aankoop en levering

De Leidse vredemakers kregen opvallend weinig problemen met leveringen en aankopen van roerende of onroerende goederen voorgelegd. En dat terwijl het forum op papier geknipt lijkt voor arbitrage bij onenigheden over transacties. De eiser zou alleen maar de gemaakte overeenkomst hoeven te laten zien, waarna de gedaagde alsnog de afspraken zou moeten nakomen, tenzij hij of zij een geldige reden had dit niet te doen. Maar de praktijk is anders. De vredemakers kregen maar veertig van dergelijke zaken op hun bordje. Waren veel kwesties toch ingewikkelder dan de hierboven uiteengezette redentatie suggereert? Hoe het ook zij, gedupeerden beschikten over veel mogelijkheden om bij een wanprestatie aan de bel te trekken. Ze konden bijvoorbeeld de tegenpartij onder druk zetten door een notariële attestatie laten opstellen. Dit leek gezien het geringe aantal rekwiranten dat vervolgens alsnog een proces voor de schepenen begon een succesvolle strategie.¹⁸¹ Maar de gang naar de notaris was niet voor iedereen weggelegd. Verder konden brancheorganisaties worden ingeschakeld, zoals gilden en neringen. Maar dat gebeurde lang niet altijd, mogelijk in verband met de proceskosten die de verliezer moest betalen. Ook konden klanten hebben getwijfeld aan de objectiviteit van de gildenbesturen, hoewel daar weinig aanleiding voor was.¹⁸² Daarnaast boden gilden en neringen geen soelaas wanneer producenten en afnemers niet in dezelfde stad woonachtig waren of de leverancier er niet bij was aangesloten. Tot slot konden gedupeerden weigeren te betalen, waardoor geschillen over aankopen of leveranties als schuldenkwesties in de vredemakersboeken terecht kwamen. Hoe vaak dit is gebeurd, is niet goed uit te maken.

De problematische transacties waar de vredemakers mee te maken kregen, konden op allerlei aankopen betrekking hebben. Een van de eisers protesteerde omdat er iets niet klopte met de levering van 'pasternakel' of pastinaak, de eetbare witte wortels van

¹⁷⁹ Vgl. V.d. Wiel, *Leidse wevershuisjes*, 48; Posthumus, *Geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie II*, 165; Driessen, *Het welvaren van Leiden*, 140-143.

¹⁸⁰ Het gaat om ruim 11 procent van de verhuurders, de procureurs niet meegerekend.

¹⁸¹ Zie hoofdstuk 6, par. 6.2.4.

¹⁸² Zie hoofdstuk 3, par. 3.7.

een schermbloemige plant.¹⁸³ Anderen klaagden over geleverd graan of zelfs over een aangekochte koe.¹⁸⁴

Tabel 7.12 Verdeling van kwesties inzake aankoop of leveranties die aan het college van vredemakers werden voorgelegd, over verschillende economische sectoren (1664).

Sektor	N	%
Textiel	21	53
Landbouw	5	13
Overige nijverheid	4	10
Bouwnijverheid	3	8
Overig	7	18
Totaal	40	100

Bron: RAL, ORA, inv.nr. 47 2H, 2I.

De meeste kwesties hadden betrekking op de textielindustrie. De helft daarvan verwezen de vredemakers door naar de gouverneurs van de betrokken nering. Die namen ze, getuige het geringe aantal renvoeien in het 'kwestieboek' van de lakennering, lang niet altijd formeel in behandeling. Mogelijk kwamen de betrokkenen er buiten de officiële zittingen van het neringbestuur om ook uit.¹⁸⁵ De aanleiding van de problemen rond aankoop en levering is mede hierdoor vaak onduidelijk. Ging het inderdaad om een wanprestatie? Of probeerden de kopers uit geldgebrek onder de koop uit te komen door te wijzen op allerlei onvolkomenheden?¹⁸⁶ De gegevens in de vredemakersboeken zijn zoals gezegd te summier om hier uitsluitsel over te geven. In ieder geval hadden de geschilvoerende partijen elkaar niet ook nog eens gedagvaard in verband met schuldenkwesties. Ook is geen van de bewuste zaken terug te vinden in het notarieel archief of in de dingboeken van grote zaken.

Gezien het voorgaande ligt het voor de hand dat de meeste geschilvoerende partijen werkzaam waren in de textielindustrie. Maar welk beroep ze precies hadden, is in veel gevallen niet bekend. Slechts van twintig procent van de eisers is een beroep bekend. Twee daarvan waren bovendien procureur en vertegenwoordigden dus iemand anders. De overige aangetroffen beroepen waren blauwverver, koopman, metselaar, pijpmaker, timmerman, ventmeester en witmaker. Van de gedaagden zijn evenveel beroepen bekend: burgemeester, herbergier, koopman, makelaar, metselaar, notaris, pachter van de zeepaccijns, schipper en schoolmeester. Opnieuw dus veel vertegenwoordigers van het sociale midden, met burgemeester Pieter van der Maersche als uitschieter. De meeste eisers waren man. Toch was het aantal vrouwen dat wegens problemen met aankopen en leveranties naar het college van vredemakers stapte boven-

¹⁸³ RAL, ORA, inv.nr. 47 2H (7-3-1664).

¹⁸⁴ Idem, inv.nr. 2I (22-11-1664); inv.nr. 2H (28-4-1664).

¹⁸⁵ Zie hoofdstuk 3, par. 3.6.2.

¹⁸⁶ Vgl. Dinges, *Maurermeister*, 118vv.

gemiddeld. Onder hen bevond zich één weduwe. De overige vrouwen staan zonder de naam van een man vermeld. Dit zou er op kunnen duiden dat het om ongetrouwde vrouwen gaat. Het aantal vrouwelijke gedaagden ligt opvallend laag. Mogelijk daagde men bij kwesties over aankopen en leveringen bij voorkeur het hoofd van het huishouden. Degene die op de werkvloer de scepter zwaaide, werd verantwoordelijk gehouden.

Erfeniskwesties

Problemen rond nalatenschappen waren vaak pijnlijk en konden een familie in tweeën scheuren.¹⁸⁷ Er stond voor alle betrokkenen vaak veel op het spel en meer dan eens botsten hun belangen. Vooral de verdeling van een erfenis bracht moeilijkheden met zich. Zo was het mogelijk dat de partner van een overledene de verdeling van de onroerende goederen wilde uitstellen, terwijl meerderjarige overige erfgenamen hun portie onmiddellijk wilden hebben.¹⁸⁸ Verder kon er onenigheid ontstaan over de interpretatie van een testament of de wijziging van een mutueel testament door de langstlevende.¹⁸⁹ Voordat het tot een boedelscheiding kwam, werd vaak een schriftelijke opsomming van het vermogen van de overledene gemaakt, inclusief alle rechten en verplichtingen zoals schulden. Ook over zo'n 'staat en inventaris' ontstond nogal eens wrijving. Een boedelbeschrijving stelde erfgenamen in staat te beoordelen of de boedel na betaling van alle schulden nog iets voor hen zou opleveren. Ook was het mogelijk na de verdeling van de goederen te controleren of er geen spullen waren achtergehouden of tussentijds verkocht, wat vooral bij ondererfstelling van belang was. Schuldeisers konden op grond van een inventaris eventueel tegen een boedelscheiding procederen. Zij hadden namelijk een vordering op de hele boedel, waardoor aan hen eerst moesten worden voldaan, alvorens de erfgenamen tot verdeling mochten overgaan. Soms weigerde de uitvoerder van het testament een boedelbeschrijving op te tekenen. De overige rechthebbenden konden dan een rechtszaak om een 'staat en inventaris' beginnen. Tot slot bestond de mogelijkheid om met een proces de executeur-testamentair terzijde te schuiven.¹⁹⁰

Tegen het licht van deze rijke conflictstof valt het aantal erfeniskwesties dat in de vredemakersboeken kan worden teruggevonden wat tegen. Maar zestien zaken zijn als erfeniskwesties herkenbaar. Dat is ongeveer een half procent van het aantal processen waarvan bekend is waar ze over gingen. Het lijkt niet waarschijnlijk dat kwesties met betrekking tot nalatenschappen meer dan andere zaken onherkenbaar zijn gemaakt door de summiere aantekeningen van de vredemakers. Eerder wordt het kleine aantal veroorzaakt doordat erfenissen en de verdeling ervan complexe aangelegenheden waren die zich doorgaans niet leenden voor het snelrecht van de vredemakers. Wanneer er minderjarige kinderen waren, was bovendien vaak de weeskamer de eerst aangewezen instelling bij problemen. Bemoeienis van deze stedelijke instelling, die verantwoorde-

¹⁸⁷ Vgl. Kooijmans, *Vriendschap*, 197-202; Brand, *Over macht en overwicht*, 307.

¹⁸⁸ Schmidt, *Overleven na de dood*, 101.

¹⁸⁹ Vgl. Gehlen, *Notariële akten*, 44.

¹⁹⁰ *Ibidem*, 371, 372, 375.

lijk was voor het toezicht op het bezit van weeskinderen, kon alleen met behulp van een testament worden omzeild. Tot slot moet worden benadrukt dat erfeniskwesties familiaangelegenheden waren. Die bracht men nu eenmaal niet snel naar buiten en liet men zeker niet zomaar door een rechtbank oplossen.¹⁹¹ Hieruit volgt dat betrokkenen vooral kwesties die niet meer onderling, eventueel met hulp van 'goede vrienden' of zelfgekozen bemiddelaars, tot een goed einde konden worden gebracht, bij de rechter aanhangig maakten.

De zaken die de vredemakers op hun bordje kregen, bestonden waarschijnlijk uit onderdelen van het probleem, die relatief eenvoudig te beoordelen waren. Het forum kwam in ieder geval vrijwel steeds tot een oordeel.¹⁹² De helft van de geschillen over nalatenschappen had betrekking op de scheiding van de boedel. Het ging hierbij niet zozeer om onenigheid over de verdeling van concrete spullen of om de uitkoop van mensen die bepaalde goederen niet kregen. Meestal draaide het geschil om de scheiding zelf.¹⁹³ Veel gedaagden leken zo'n verdeling te willen tegenhouden, terwijl de eisers juist belang hadden bij een boedelscheiding. Helaas staan de details van de zaken niet in de vredemakersboeken. Het is daarom niet goed uit te maken of de eisers overige erfgenamen waren of schuldeisers. Wel is duidelijk dat de vredemakers de eis vrijwel altijd toevoezen. Slechts een handjevol keren kwamen de partijen er voor het forum niet uit. Twee keer werd een niet nader omschreven zaak naar de civiele vierschaar doorverwezen. In de derde zaak verwezen de vredemakers de eiser en de gedaagde naar arbiters.¹⁹⁴

Alle bij erfeniskwesties betrokken eisers waren man, hoewel moet worden toegevoegd dat vier van hen als procureur optraden. Het is daarom niet duidelijk wie zij vertegenwoordigden. Bij de gedaagden domineerden de mannen minder. Zeven van de twintig gedagvaarde personen waren vrouw, waarvan zes zonder vermelding van een man en één met zekerheid gehuwd. Eén van hen stond omschreven als weduwe. Onder de mannen bevonden zich twee weduwnaars. Over de beroepen van de mannen kan nauwelijks iets worden gezegd. Eén eiser was brouwer; één gedaagde vermoedelijk chirurgijn.

Burenkwesties

Het college van vredemakers sprak zich naar verhouding zelden uit over erfscheidingen, erfdienstbaarheden, uitzicht over het erf van de burenen, beplanting bij de grenscheiding en de afloop van water. Dat wekt nauwelijks verbazing, omdat deze lage rechtbank, in tegenstelling tot die in sommige andere plaatsen, geen bevoegdheid had

¹⁹¹ Vgl. Kooijmans, *Vriendschap*, 202.

¹⁹² In maar één zaak vroegen de vredemakers om nader bewijs. Ook verwees het college partijen slechts eenmaal naar arbiters. Een blik in de dingboeken van grote zaken leert dat de meeste betrokkenen het daarna weer voor gezien hielden; drie van de kwesties uit de vredemakersboeken zijn daarin terug te vinden.

¹⁹³ Twee processen draaiden om inzage in een testament. (RAL, ORA, inv.nr. 47 2I (5-9-1664); idem, 2H (28-1-1664)). Kwesties over bijvoorbeeld wijzigingen van mutuele testamente, de uiterste wil van man en vrouw waarin zij elkaar begunstigden, ontbreken. Mogelijk komt dit door het geringe aantal processen over nalatenschappen dat in 1664 in de vredemakersboeken werd aangetroffen. Vgl. De Blécourt, *Kort begrip*, 371.

¹⁹⁴ De scheidsmannen waren Pieter Geeraersz. van Tielt en Jan Blondeel, ouderling van de Nederduitse gereformeerde kerk. De uitkomst van de arbitrage is onbekend. De arbitrage door de ouderling is niet opgenomen in de notulen van de Nederduitse gereformeerde kerkenraad. Ook de notariële akten van Van Tielt vermelden niets over de arbitrage (RAL, ORA, inv.nr. 47 2H (18-7-1664)).

om zich over burenkwesties te buigen. In de keur op het vredemaken werden deze kwesties inzake het burenrecht nadrukkelijk afgezonderd van overige civiele zaken.¹⁹⁵ Er bestond immers al een speciale commissie van schepenmeesters waaraan buren onenigheden over hun erven ter arbitrage moesten voorleggen, alvorens ze een proces voor de civiele vierschaar mochten aanspannen. Bovendien was het gebruikelijk om bij burenkwesties de situatie ter plaatse in ogenschouw te nemen.¹⁹⁶ Dergelijke tijdrovende bezoeken pasten niet in het profiel van het college van vredemakers, dat gericht was op het zo snel mogelijk afhandelen van civiele processen.

Het is daarom opmerkelijk dat de vredemakers toch nog vijftien burenkwesties op hun bordje kregen, slechts eentje minder dan de schepenmeesters voor burenkwesties in 1664. De meeste processen gingen over zogeheten rooilijnen. Dit waren markeringen tot waar een schutting mocht komen of de buitenkant van de voor- en achtergevel kon worden gebouwd. Geschillen hierover verwezen de vredemakers vrijwel steeds ter arbitrage door naar de rooimeesters. Het is niet helemaal duidelijk waarom de strijdende partijen hun kwesties inzake rooilijnen eerst bij de vredemakers aanhangig maakten en niet, volgens de regels, bij de schepenmeesters voor burenkwesties. Die konden hen immers ook doorverwijzen naar rooimeesters? De vredemakersboeken bevatten te weinig informatie om te kunnen onderzoeken of er verschillen waren tussen de zaken die voor het vredemakerscollege dienden en die door de commissie voor burenkwesties werden afgehandeld. Slechts één eiser uit de vredemakersboeken kon in de burenkwestieboeken worden teruggevonden. Het zou kunnen dat de betrokkenen geen trek hadden in het tijdrovende onderzoek ter plaatse van de schepenmeesters voor burenkwesties en hun zaak liever aan de veel sneller werkende vredemakers voorlegden. Een andere mogelijkheid is dat mensen zich de kosten van het inschakelen van de schepenmeesters voor burenkwesties wilden besparen. Een beroep op hen kostte beide partijen namelijk samen dertig stuivers en dat kwam in de buurt van een gemiddeld dagloon.

Omgekeerd kan worden gevraagd waarom de vredemakers überhaupt burenkwesties in behandeling namen, wanneer ze daar eigenlijk niet toe bevoegd waren. Ze hadden de geschilvoerende partijen toch ook eenvoudig kunnen doorverwijzen naar hun collega-stadsbestuurders? Een van de redenen is mogelijk gelegen in het feit dat de schepenen die aan de beurt waren om het college van vredemakers te vormen in het kwartaal ervoor schepenmeesters voor burenkwesties waren.¹⁹⁷ Het fenomeen 'burenkwestie' kwam hen zodoende niet onbekend voor. Wellicht dat ze daarom ook liever de ruziënde buren direct voor zich lieten verschijnen, in plaats van hen door te verwijzen naar een volgende instantie. Blijft staan dat vredemakers geen tijd hadden om de kwesties uitgebreid te onderzoeken en zich ter plaatse te laten informeren. Dat hoefde ook

¹⁹⁵ Groot Placaet-boeck IV p. 477, art. 1 (keur van 1660). In onder meer Gouda behoorden burenkwesties wel tot de bevoegdheden van de vredemakers.

¹⁹⁶ Zie par. 7.2.1.

¹⁹⁷ Dit blijkt uit een vergelijking van de namen van de burenkwestiemeesters en vredemakers. Deze specifieke opeenvolging van functies is overigens niet vermeld in Blok (Blok, *Geschiedenis eener Hollandsche stad III*, 170,171) Vgl. Van Maanen, *Stadsarchief van Leiden*, xiv.

niet bij kwesties die te maken hadden met rooilijnen. De vredemakers stuurden bijna de helft van alle zaken door naar rooimeesters. In drie gevallen deden ze zelf een uitspraak. Daarin ging het over de verdeling van de onderhoudskosten van gezamenlijke goten en riolen, wat in de stedelijke keuren geregeld was. De overige burenkwesties bleven zonder oordeel van de vredemakers. De schepenmeesters voor burenkwesties schakelden in 1664 maar één keer de rooimeesters in als arbiters.¹⁹⁸

Vrijwel alle betrokkenen die vanwege burenkwesties voor de vredemakers verschenen, waren man. Onder de eisers kon maar één vrouw worden gevonden, onder de gedaagden twee. Het ging respectievelijk om een weduwe en twee ongehuwde vrouwen. Dat komt overeen met wat uit de burenkwestieboeken naar voren kwam. Wel valt op dat het aantal weduwen en ongehuwde vrouwen in deze subcategorie lager is dan gemiddeld in de vredemakersboeken. Het is niet duidelijk of dit komt door de geringe omvang van de rubriek of door andere oorzaken. Van dertig procent van de eisers is het beroep bekend. Het gaat om twee metselaars, een brouwer en een notaris. De metselaars zijn hoogstwaarschijnlijk huisjesmelkers die bestaande panden hadden opgedeeld in meerdere kamers of die open ruimten in de stad hadden bebouwd. Hetzelfde geldt voor de twee timmerlieden die in verband met een burenkwestie voor de vredemakers werden gedaagd.

Contractbreuk

Zeven keer kreeg het college van vredemakers een arbeidsconflict voorgelegd. Het ging dan om onenigheid over de geleverde prestatie en vooral contractbreuk. Deze zaken konden op allerlei soorten werk betrekking hebben. In de meeste gevallen was sprake van een geschil tussen meester en knecht. Zo klaagden meesters bijvoorbeeld knechten aan die hun contract niet uitdienden.¹⁹⁹ Gekwalificeerd personeel was niet altijd voorhanden in het expanderende Leiden van midden zeventiende eeuw. Het was werkgevers er dus over het algemeen veel aan gelegen een goed opgeleide en ingewerkte knecht te houden. Dit blijkt ook uit bepalingen in gildenreglementen die het voortijdige vertrek van knechten moesten tegengaan. Maar zo ging het niet altijd. Soms stapten knechten juist naar de vredemakers om hun ontslag aan te vechten.²⁰⁰ In een enkel geval lijkt het conflict in een eerder stadium door het betreffende gildenbestuur besproken te zijn. In zo'n geval verwezen de vredemakers de zaak terug – of door – naar de deken en hoofdlieden van het gilde in kwestie.²⁰¹ Helaas kunnen dergelijke zaken niet goed worden gevolgd, omdat van veel gilden geen archieven van rechtspraak bewaard zijn gebleven.

Bij de aangetroffen arbeidsconflicten was de eiser even vaak knecht als meester. In één geval is niet duidelijk welke status de geschilvoerende partijen hadden. Van drie van de zeven betrokken ambachtslieden kon het beroep worden achterhaald. Het gaat om een warmoesvrouw, metselaar en een boekverkoper. Veruit de meeste eisers waren man. Onder de gedaagden waren twee vrouwen.

¹⁹⁸ RAL, ORA, inv. 48 G (21-8-1664).

¹⁹⁹ Bijv. RAL, ORA, inv.nr. 47 2H (11-7-1664; 29-7-1664).

²⁰⁰ RAL, ORA, inv.nr. 47 2I (27-10-1664).

²⁰¹ Idem, inv.nr. 47 2H (29-2-1664).

Overig

De kleine categorie 'overig' bevat enkele bijzonder uiteenlopende administratieve kwesties die niet in de andere rubrieken zijn onder te brengen. Het is ondoenlijk om op al deze geïsoleerde geschillen in te gaan. Opnieuw is de informatie uit de vredemakersboeken schaars. Bovendien werd geen van de zaken, bij wijze van hoger beroep, aanhangig gemaakt voor de civiele vierschaar. De processen kunnen dus niet van een individuele context worden voorzien. Mogelijk zouden de kwesties, wanneer de vredemakers ze van iets meer gegevens hadden voorzien, in één van de andere subcategorieën kunnen worden ondergebracht.

7.5 Conclusie

De oprichting van de commissie voor burenkwesties en het college van vredemakers bleek een gouden greep van het Leidse stadsbestuur. Mede door het stijgend aantal inwoners en de economische bloei van de stad, was behoefte ontstaan aan rechtsinstellingen die de vierschaar zouden ontlasten. De commissie voor burenkwesties kreeg aan het eind van de zestiende eeuw gemiddeld zevenendertig geschillen over erfscheidingen en -dienstbaarheden per jaar voorgelegd. In de onderzochte periode was dat, deels parallel aan de afgenomen instroom van migranten, gedaald tot zo'n tien per jaar. De commissie wist daarvan tweederde zélf of met hulp van arbiters tot een oplossing te brengen. De 'oculaire inspectie', het in ogenschouw nemen van de situatie ter plekke, droeg daaraan bij. De kwesties die niet konden worden verzoend lijken de civiele vierschaar bovendien nauwelijks te hebben bereikt. Dat onderstreept hoezeer de burenen die de commissie mobiliseerden gesteld waren op het bereiken van een compromis. De meeste partijen die toestemming hadden om een rechtszaak voor de vierschaar te beginnen zaten over het algemeen goed in de slappe was. Veel eisers en gedaagden, vrijwel steevast mannen, behoorden tot de hogere middenklasse. Toch zagen ze van een proces af.

Het college van vredemakers was in het leven geroepen om civiele kwesties snel en doeltreffend te verzoenen zonder veel tijd te vergen van rechters en de strijdende partijen. Alle civiele rechtsvorderingen moesten voortaan eerst aan de vredemakers worden voorgelegd. Dit zorgde voor een grote toeloop op het forum die in de loop van de zeventiende eeuw alleen maar toenam. De formule werd daarom in de loop van de zeventiende eeuw enkele keren bijgesteld. Zo mochten de vredemakers vanaf 1651 ook in relatief eenvoudige kwesties een oordeel uitspreken. Ook kreeg het college de mogelijkheid zaken naar externe scheidsmannen door te verwijzen. Op die manier moest de snelle afhandeling van processen gewaarborgd blijven. Gemeten aan het hoge aantal rechtszaken beantwoordden de vredemakers zeker aan de verwachtingen. Telde het vredemakersboek van 1599 nog bijna twaalfhonderd processen, in 1664 behandelden de vredemakers maar liefst drieënvijftighonderdvierentachtig zaken. Daaronder bevonden zich vermoedelijk ook kleine zaken, civiele geschillen met een eis tot maximaal tweehonderd gulden. Formeel moesten deze in een apart register worden bijgehouden, maar dat lijkt niet te zijn gebeurd.

Van de preliminaire verzoeningstaak van het vredemakerscollege kwam niet veel terecht in 1664. Zo'n negentienhonderd kwesties werden niet van een uitspraak voorzien. De meeste van deze zaken betroffen processen waarbij de gedaagde nooit voor de vredemakers verscheen. Het forum ging dan niet inhoudelijk op het geschil in. In ruim honderd gevallen waren beide geschilvoerende partijen wél op de zitting aanwezig en gingen de vredemakers bovendien inhoudelijk op de zaak in, maar bleef een oordeel om onbekende reden uit. Nog eens tweehonderdtachtig processen werden tot nader order uitgesteld. In de praktijk kwam dit vrijwel altijd neer op afstel. Hieruit volgt dat de vredemakers zo'n veertig procent van het aantal zaken sowieso niet oplosten. Aangezien er daarvan maar enkele tientallen zijn terug te vinden in de dingboeken van de civiele vierschaar, bestudeerd voor de periode 1664-1668, zochten de meeste betrokken geschilvoerende partijen blijkbaar een overeenstemming buiten de rechtbank. De eisers in deze zaken lijken het college vooral te hebben gebruikt als drukmiddel om een buitengerechtelijke oplossing te forceren. Van de rechtszaken waarin de vredemakers wél tot een uitspraak kwamen, eindigde zestig procent met een scheidsrechterlijk oordeel. Dat betekent dat in nog geen kwart van alle zaken een verzoening of een betalingsovereenkomst werd bereikt. Toch lijkt het college wel als een filter te hebben gewerkt. In 1664 vervolgde maar een handvol eisers hun zaak bij de civiele vierschaar na een oordeel van de vredemakers. Ook na formele toestemming of 'admissie' van de vredemakers was de animo voor het aanspannen van een zaak voor de schepenbank gering.²⁰²

De ruim drieduizend zaken waarvan het onderwerp bekend is, waren voor een belangrijk deel administratief van aard. Zo bestond drieëntachtig procent uit schuldenkwesties en huurachterstanden. Deze geschillen lieten zich vrij eenvoudig beoordelen na overhandiging van kasboeken of andere bewijzen en waren dus uitstekend geschikt voor de snelle procedures van het college van vredemakers. Bovendien ging het dikwijls om prangende problemen voor zowel de eiser als de gedaagde. Vaak was sprake van oplopende betalingsachterstanden waardoor de schuldeisers zelf hun financiële verplichtingen niet meer konden nakomen. De vredemakers waren bevoegd de debiteur, mits deze zijn schuld erkende, uitstel van betaling te verlenen of toe te staan de achterstand in termijnen weg te werken. Het feit dat veel debiteuren de gewenste *at-terminatie* of aflossing in termijnen verkregen, duidt er opnieuw op dat de betreffende kwesties weinig complex waren en dat de gedaagden er geen been in zagen om hun schuld te erkennen. Het hebben van openstaande rekeningen was dan ook een alledaags verschijnsel. Het was alleen zaak om niet als notoire wanbetaler te boek te staan. Wie niet betrouwbaar bleek, liep het risico zijn of haar goede naam te verliezen en economisch geïsoleerd te raken. Meewerking bij schuldenkwesties was daarom geboden.

Ingewikkeldere zaken als huwelijkstwisten, waren zeldzaam in de vredemakersboeken. Betrokkenen vonden het college van vredemakers in die gevallen duidelijk minder geschikt. Sowieso stapten zij met echtelijke problemen niet zo snel naar de rechter. Er waren bovendien, zoals in de andere hoofdstukken al is besproken, genoeg andere

²⁰² Het gaat om 22 van de 273 eisers die toestemming hadden om hun zaak bij de civiele vierschaar aanhangig te maken.

fora om dergelijke twisten op te lossen. Zo kon de buurtheer bemiddelen of een officiële scheiding van tafel en bed uitspreken. Verder was het voor kerkleden mogelijk de kerkenraad in te schakelen voor een bemiddelingspoging. Maar ook kon een oplossing worden geforceerd met behulp van een notariële attestatie. Dit document kon eventueel bij een rechtszaak voor de civiele vierschaar als bewijsmiddel worden gebruikt. De betrokkenen sloegen dan meestal behandeling van het geschil door het college van vredemakers over. Het wekt dan ook weinig verbazing dat de huwelijkstwisten waar de vredemakers mee te maken kregen vooral administratief van aard waren en betrekking hadden op de erkenning van schuld, de toezegging om kraamkosten te vergoeden en problemen rond de huwelijkse geboden.

Het hoge aantal beledigingszaken waar de vredemakers mee te maken kregen, is opmerkelijk. Ook voor de afhandeling van deze kwesties was immers een keur aan alternatieven beschikbaar. Wie zich publiekelijk in zijn eer aangetast voelde door een beschimping, een onterechte beschuldiging of een schadelijke suggestie kon allereerst zelf, zonder tussenkomst van derden, proberen de schade te beperken door verbaal of fysiek in de tegenaanval te gaan. Ook was het mogelijk om omstanders te mobiliseren. Wanneer dat in de ogen van de gedupeerde onvoldoende resultaten opleverde, waren er nog de eerder genoemde instanties. Toch kwam het inschakelen van de vredemakers veel voor. Vooral voor ongehuwde vrouwen was het een uitgelezen mogelijkheid om zich teweer te stellen tegen aanvallen op hun eer. Waarschijnlijk speelde daarbij de snelheid waarmee het college van vredemakers een zaak besprak een doorslaggevende rol. Het was voor hen, die dicht bij de daders woonden en hen in het dagelijks leven voortdurend tegenkwamen, immers zaak om de verhoudingen zo snel en zo effectief mogelijk weer te normaliseren. Een proces voor de vredemakers maakte voldoende indruk op de gedaagden om in te binden en de gewraakte woorden met een *amende honorable* terug te nemen. Bij weigering liepen ze bovendien risico op een geldboete of *amende profitable*.

Procederen voor het college van vredemakers was hoofdzakelijk een mannenklus. Ruim tachtig procent van alle eisers en gedaagden in de vredemakersboeken van 1664 was man. Hierbij moet worden aangetekend dat zich onder de eisers achthonderdtwintig procureurs bevonden. Een aantal van hen heeft ongetwijfeld vrouwen vertegenwoordigd, maar hoeveel is niet duidelijk. Vrouwen waren formeel verplicht om zich voor de vredemakers door hun echtgenoot te laten representeren of, wanneer ze die niet hadden, door een zelfgekozen voogd. Maar de meeste vrouwen werden handelsbekwaam geacht en stapten zonder hulp naar het college. Het lage aantal vrouwen kan daarom beter worden verklaard door de oververtegenwoordiging van financiële geschillen, zoals schulden en huurachterstanden. Deze problemen troffen het hele huishouden, man en vrouw gezamenlijk, waardoor het gezien de normen logisch was dat de man zijn gezin voor de rechtbank vertegenwoordigde. In andere rubrieken, waarbij de problemen de betrokkenen eerder individueel raakten, lag de verhouding tussen mannelijke en vrouwelijke eisers en gedaagden heel anders. Bij beledigingszaken bestond de helft van de geschilvoerende partijen uit vrouwen. In het geval van kwesties op het gebied van huwelijk en zedelijkheid stelden vrouwen zich teweer te-

gen mannen, onder meer om hen tot betaling van kraamkosten en alimentatie bij een voorechtelijke zwangerschap te dwingen.²⁰³

Het lijken vooral neringdoenden uit de middengroepen van de stad te zijn geweest die elkaar voor het college van vredemakers troffen. Zij hadden door hun bijzondere positie in het systeem van kredietgeven en –nemen direct te maken met betalingsachterstanden. De lagere klassen lijken zelden met de vredemakers in aanraking te zijn gekomen. In de vredemakersboeken zijn in ieder geval nauwelijks spinners, wevers of schoenmakers te vinden, om enkele van de meest voorkomende laagbetaalde beroepen in Leiden te noemen. Het is mogelijk dat deze schuilgaan achter al die namen waarvan geen beroep is weergegeven. Erg waarschijnlijk is dit niet, omdat er geen aanwijzingen zijn voor enige systematiek in het opschrijven van beroepsaanduidingen. Bovendien hadden mensen uit lage sociale groepen minder toegang tot juridische systemen.²⁰⁴ De rafelrand van de Leidse samenleving kon sowieso geen beroep doen op het college van vredemakers; het forum was uitsluitend bedoeld voor poorters en inwoners van Leiden. Vermogende Leidenaren lijken voor de vredemakers over het algemeen door een procureur te zijn vertegenwoordigd. Onder hun eigen naam komen ze nauwelijks voor in de archieven van de lage rechtbank. Alleen in de rubrieken ‘schulden’ en ‘huurgeschillen’ konden onder de eisers enkele representanten uit de hogere middenklasse en stedelijke elite worden aangetroffen. Ook zullen hun financiële eisen de bevoegdheden van de vredemakers vaker overschreden hebben, waardoor de elite eerder in de dingboeken van grote zaken terug te vinden zal zijn.

203 De juridische zelfstandigheid vormt een aanvulling op de bevinding van Frijhoff en Spies, dat vrouwen alleen in economisch opzicht aan het publieke domein mee mochten doen (Frijhoff & Spies, *Bevochten eendracht*, 191-192). Zie ook Van Aert, ‘Tussen norm en praktijk’, 31-37.

204 Vgl. Dinges, *Maurermeister*, 189-193; Sharpe, ‘Enforcing the law’, 112.